

Міністерство культури України
Національна історична бібліотека України

Краєзнавча робота в бібліотеках України

Вип. 36

Краєзнавчі фонди
регіональних бібліотек
в умовах російсько-
української війни

2025

Міністерство культури України
Національна історична бібліотека України

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

ВИП. 36

Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек
в умовах російсько-української війни

Київ-2025

УДК 021.4:908:027.53](477):355.01(470:477)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної історичної бібліотеки України протокол № 4 від 23.12.2025 р.

Краєзнавча робота в бібліотеках України: інформаційний бюлетень. Вип. 36: Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни / Міністерство культури України, Національна історична бібліотека України; упоряд. М. Цінська, ред. В. Кисельова, наук. ред. Н. Волошінська. – Київ, 2025. – 81 с.

Черговий, 36-й випуск інформаційного бюлетеня «Краєзнавча робота в бібліотеках України» вміщує основні результати дослідження «Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни».

Окремий розділ бюлетеня включає публікації фахівців деяких регіональних бібліотек України, що висвітлюють їхній практичний досвід у межах теми дослідження.

Видання адресовано бібліотечним фахівцям, науковцям, викладачам та студентам вищих навчальних закладів.

Упорядник

Марина Цінська

Редактор

Валентина Кисельова

Науковий редактор

Ніна Волошінська

ЗМІСТ

<i>Розділ I. Результати дослідження «Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни»</i>	<i>1</i>
<i>Вступ</i>	<i>1</i>
<i>Руїнування бібліотечної інфраструктури та втрати фондів в умовах російської збройної агресії</i>	<i>6</i>
<i>Збереження та захист бібліотечних фондів</i>	<i>13</i>
<i>Кількісні характеристики краєзнавчих фондів</i>	<i>21</i>
<i>Джерела поповнення краєзнавчих фондів</i>	<i>29</i>
<i>Організація краєзнавчих фондів</i>	<i>36</i>
<i>Нові форми популяризації краєзнавчих фондів</i>	<i>39</i>
<i>Досвід створення цифрових копій краєзнавчого фонду</i>	<i>40</i>
<i>Заходи, що сприятимуть оптимізації роботи з краєзнавчими фондами</i>	<i>45</i>
<i>Висновки</i>	<i>49</i>
<i>Додатки</i>	<i>53</i>
<i>Розділ II. Досвід регіональних бібліотек у краєзнавчій діяльності</i>	<i>57</i>
<i>Лешинівська Ірина Краєзнавча місія ЛОУНБ: видавничий аспект як чинник формування національної ідентичності</i>	<i>57</i>
<i>Філіппенко Зоя Краєзнавчі ініціативи Хмельницької ОУНБ: від відновлення історії до популяризації літературної спадщини</i>	<i>72</i>

Розділ I. Результати дослідження «Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни»

Вступ

Актуальність дослідження. Головним змістовим ядром бібліотечної установи є її фонд, який забезпечує користувачів необхідними джерелами для навчання, досліджень та інтелектуального розвитку. Особливе місце в структурі регіональної книгозбірні займає краєзнавчий фонд (КФ), який є унікальним зібранням джерел, присвячених історії, культурі, природі, соціально-економічному розвитку регіону тощо. Краєзнавчі фонди – це узагальнююче поняття, що об'єднує сукупність різних типів і видів краєзнавчих документів, пов'язаних з краєм за змістом, а також місцевих видань, пов'язаних із краєм за своїм походженням. КФ є основою всієї краєзнавчої діяльності бібліотеки, головним засобом реалізації її краєзнавчого призначення¹.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України КФ регіональних бібліотек акумулюють першоджерела про воєнні події, їхній вплив на місцеві громади, трансформаційні процеси в регіонах та наразі відіграють вирішальну роль у формуванні достовірного наративу про сучасну історію України. Водночас краєзнавчі фонди, як носії знань про регіональну ідентичність і самобутність, стають надзвичайно вразливими. Вони можуть бути втраченими внаслідок бойових дій чи ворожих повітряних атак, а також через свою документальну цінність – цілеспрямовано знищеними окупантами з метою викорінення української культурної присутності на захоплених територіях. Тому особливо актуальним є вивчення стану краєзнавчих фондів в умовах триваючої війни, адже зміни у соціально-політичному середовищі, потреба у збереженні та захисті культурної спадщини, а також необхідність адаптації бібліотечних ресурсів до сучасних технологічних вимог та

¹ Кушнарченко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: підручник. Київ, 2007. С. 161, 162.

оперативного реагування на воєнні загрози вимагають нового підходу до управління краєзнавчими фондами.

Краєзнавчі фонди обласних бібліотек України вивчалися фахівцями Національної історичної бібліотеки України 20 років тому – в межах дослідження у 2004 році². Тоді аналізувалися стан, джерела комплектування та перспективи розвитку обох складових краєзнавчого фонду – фондів краєзнавчих документів і місцевих видань обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) за десять років (1993-2002). На основі фактичного матеріалу були розроблено рекомендації щодо оптимізації регіональних краєзнавчих бібліотечних ресурсів.

Розгляд актуальних питань щодо розвитку краєзнавчих фондів на місцевому рівні продовжили регіональні дослідження фахівців із ОУНБ, зокрема: «Вивчення інформаційних ресурсів основних фондоутримувачів краєзнавчої літератури Сумської області» (Сумська ОУНБ, 2010)³, «Краєзнавчі фонди та ДБА: стан, проблеми, перспективи розвитку» (Закарпатська ОУНБ імені Ф. Потушняка, 2011)⁴, «Сучасний стан краєзнавчих фондів публічних бібліотек Харківської області» (Харківська ОУНБ, 2015)⁵, загальнообласне дослідження «Стан та використання краєзнавчих фондів у бібліотеках» (Хмельницька ОУНБ, 2016)⁶ і соціологічне дослідження «Використання краєзнавчої літератури в бібліотеках Кіровоградщини, яка надійшла з обмінно-

² Краєзнавча робота в бібліотеках України: інформаційний бюлетень. Вип 15: Краєзнавчі фонди обласних бібліотек України: сучасний стан, джерела комплектування, перспективи розвитку / М-во культури і мистецтв України, Держ. іст. б-ка України; підгот. О. В. Михайлова, ред. В.П. Кисельова, відп. За вип. О.Б. Виноградова. Київ, 2004. 139 с.

³ Вивчення інформаційних ресурсів основних фондоутримувачів краєзнавчої літератури Сумської області : аналітична записка обласного соціологічного дослідження 2010 року / Сум. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. Т. М. Грищенко. Суми, 2010. 18 с. URL: <http://www.ounb.sumy.ua/index.php>

⁴ Краєзнавчі фонди та ДБА: стан, проблеми, перспективи розвитку : обл. соціол. дослідж. / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Федора Потушняка ; підгот. В. Г. Лехцер. Ужгород, 2011. 40 с. : табл.

⁵ Сучасний стан краєзнавчих фондів публічних (районних, міських та сільських) бібліотек Харківської області : (матеріали регіон. дослідж.) / Харк. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. : Г. М. Єрофеева, Л. О. Сашкова. Харків, 2015. 354 с.

⁶ Стан та використання краєзнавчих фондів у бібліотеках (загальнообласне дослідження) // Науково-дослідна робота в бібліотеках Хмельниччини. Хмельницький, 2016. Вип. 11. С. 4-6.

резервного фонду обласної бібліотеки у 2016-2018 рр.» (ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, 2019)⁷.

Однак, відтоді відбулися значні зміни – еволюціонували підходи до формування фондів, змінилися можливості їх поповнення, а також трансформувалося саме розуміння ролі краєзнавчих ресурсів у житті суспільства та конкретних громад. Особливо відчутними стали ці зміни в умовах війни, коли зросла суспільна потреба в історичних знаннях, розширився запит на достовірні історичні факти та джерела, а регіональні бібліотеки стали важливими осередками збереження локальної історії. Війна загострила інтерес до історичного коріння, традицій та подій минулого, які допомагають осмислити сучасність і формують національну ідентичність.

Таким чином, настав час переглянути стан краєзнавчих фондів у нинішніх реаліях, зокрема в контексті викликів, пов'язаних із російсько-українською війною, яка несе пряму загрозу фізичному знищенню бібліотек та їх зібрань (у цьому тексті ужито термінологію, актуальну на момент планування та проведення дослідження: надалі поняття "російсько-українська війна" слід вважати тотожним офіційному терміну "Війна за Незалежність України", закріпленому у Законі України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу»⁸ від 21.08.2025 р.).

Мета даного дослідження – проаналізувати сучасний стан краєзнавчих фондів провідних регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни та сформулювати висновки щодо можливих шляхів їх збереження та оптимізації.

Для досягнення поставленої мети сформовано перелік таких **завдань**:

1. Зафіксувати масштаби пошкоджень бібліотечних будівель провідних регіональних бібліотек та втрати краєзнавчого фонду.
2. З'ясувати умови збереження та захисту краєзнавчих ресурсів.

⁷ Охріменко М. Вивчення використання у бібліотеках області краєзнавчої літератури, яка надійшла з обмінно-резервного фонду обласної бібліотеки у 2016-2018 рр. в рамках "Обласної програми розвитку книговидання та книгорозповсюдження на 2016-2020 роки (Соціологічне дослідження за матеріалами бібліотек області) // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. Кропивницький, 2019. Вип. 11. С. 308-317.

⁸ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

3. Проаналізувати кількісні характеристики краєзнавчих фондів регіональних бібліотек.
4. Дослідити джерела поповнення краєзнавчих фондів.
5. Проаналізувати практики створення страхових копій краєзнавчих документів.
6. Зібрати досвід бібліотек у відновленні, збереженні та популяризації краєзнавчих ресурсів.
7. Виявити нові форми роботи з краєзнавчими фондами.
8. Сформулювати висновки, спрямовані на оптимізацію роботи з краєзнавчими фондами.
9. Оприлюднити результати дослідження на сайті НІБУ та поширити їх серед професійної спільноти.

Об'єкт дослідження – краєзнавчі фонди провідних регіональних бібліотек України.

Предмет дослідження – склад, джерела комплектування, умови збереження краєзнавчих фондів бібліотек, а також досвід створення страхових копій та оптимізації збереження і використання краєзнавчих ресурсів у контексті викликів, спричинених російсько-українською війною.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети використано комплекс таких **наукових методів**: анкетне опитування, аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо.

Бази дослідження. Основний масив краєзнавчих і місцевих документів зосереджено в центрах бібліотечного краєзнавства, зокрема в **обласних універсальних наукових бібліотеках**, а також в **Одеській національній науковій бібліотеці** та **Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка**, які формують зібрання документів, що висвітлюють історико-географічні особливості півдня та сходу України відповідно. Важливим осередком зберігання й популяризації краєзнавчих матеріалів про столицю є **Публічна бібліотека імені Лесі Українки**, яка забезпечує доступ до інформаційних ресурсів про Київ, його історію, культуру та сучасне життя.

Сьогодні ці бібліотеки є головними центрами акумуляції краєзнавчої інформації та ресурсів, що аргументує необхідність та актуальність дослідження сучасного стану краєзнавчих фондів саме цих книгозбірень, джерел їхнього комплектування та умов збереження під час війни.

Джерельна база дослідження охоплює сучасні наукові публікації, електронні інформаційні ресурси бібліотек, які містять відомості про краєзнавчий фонд та інші матеріали з відкритого доступу, дотичні до досліджуваної проблематики.

Практичне значення дослідження стану краєзнавчих фондів бібліотек під час російсько-української війни полягає в тому, що його результати здатні забезпечити комплексне розуміння питань, пов'язаних з організацією цих ресурсів, виявленню проблем та формулюванню висновків для ефективного управління краєзнавчими фондами, їх оптимізації та збереження в умовах викликів, спричинених війною, а також у приверненню уваги державних органів до актуальних проблем розвитку та підтримки галузі.

Результати анкетного опитування регіональних книгозбірень

Під час проведення дослідження було **розповсюджено 24 анкети** (див. Додаток) серед бібліотек.

Отримано відповіді від 20 установ, серед яких: Вінницька ОУНБ імені Валентина Отамановського, Волинська ОУНБ імені Олени Пчілки, Дніпропетровська ОУНБ імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія, Житомирська ОУНБ імені Олега Ольжича, Закарпатська ОУНБ імені Федора Потушняка, Запорізька ОУНБ, Івано-Франківська ОУНБ імені Івана Франка, Львівська ОУНБ, Миколаївська ОУНБ, Одеська ОУНБ імені М. С. Грушевського, Полтавська ОУНБ імені І. П. Котляревського, Рівненська ОУНБ, Сумська ОУНБ, Тернопільська ОУНБ, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, Харківська ОУНБ, Хмельницька ОУНБ, Черкаська ОУНБ імені Тараса Шевченка, Чернівецька ОУНБ імені Михайла Івасюка, Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових. З об'єктивних причин не вдалося отримати відповіді від Херсонської ОУНБ імені Олеся

Гончара, будівля якої неодноразово зазнавала пошкоджень, а частина фонду була втрачена внаслідок руйнування та мародерства.

Коефіцієнт відгуку на опитування склав 83 %. Це дозволяє вважати вибірку репрезентативною і придатною для аналізу отриманих даних та аналітичних узагальнень.

Результати опрацьованих відповідей згруповано за розділами відповідно до поставлених дослідницьких завдань.

Руйнування бібліотечної інфраструктури та втрати фондів в умовах російської збройної агресії

Пошкодження та руйнування бібліотечних будівель неминуче спричиняють втрати бібліотечних фондів, адже порушення інфраструктурної цілісності установи безпосередньо позначається на можливості зберігати, убезпечувати й обслуговувати документи. Коли будівля не здатна виконувати функцію захисного середовища, фонди стають вразливими до фізичного нищення, пограбувань, впливу несприятливих погодних умов, пожеж, порушення мікроклімату та подальшого грибкового ураження. Тому, аналіз стану бібліотечних будівель є ключовою передумовою об'єктивного оцінювання втрат краєзнавчих фондів, оскільки саме інфраструктурна цілісність установи визначає реальні можливості для збереження, захисту та подальшого функціонування цих ресурсів.

Станом на 25 листопада 2025 року за даними Міністерства культури України **853 бібліотек** зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію в Україні⁹.

⁹URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1630-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2437-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/>

МКСК

ПОШКОДЖЕННЯ В КУЛЬТУРНІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ

Обрати мову

УКР

ENG

Регіон

Територіальна громада

Тип об'єкта

Ступінь руйнування

Розподіл закладів по регіонах, за типом об'єкта/ступенем руйнування

Дата оновлення звіту 2025-11-25

Тип об'єкта / Ступінь руйнування / Кількість закладів

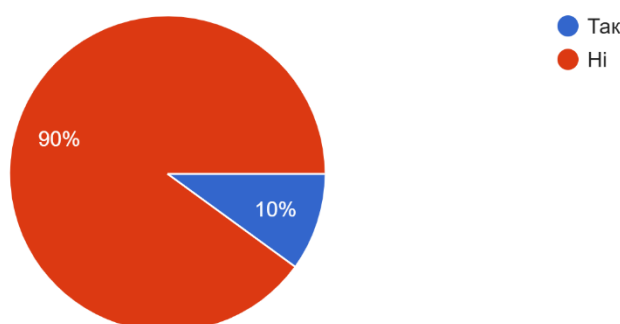
Регіон	Клубні заклади		Бібліотеки		Заклади мистецької освіти		Музеї та галереї		Філармонії, театри, кінотеатри		Загальний ...
	Пошкоджено	Знищено	Пошкоджено	Знищено	Пошкоджено	Знищено	Пошкоджено	Знищено	Пошкоджено	Знищено	
Донецька	162	85	149	95	30	11	14	9	1	1	561
Харківська	138	42	104	34	25	0	14	2	8	0	370
Херсонська	90	43	80	21	18	0	10	3	5	0	270
Сумська	94	23	25	13	10	0	6	0	3	0	176
Київська	70	3	77	2	10	1	6	2	2	1	175
Миколаївська	63	9	49	19	12	2	8	0	2	0	165
Запорізька	51	11	51	13	6	1	5	1	5	1	147
Луганська	39	15	41	8	12	5	8	0	3	1	132
Чернігівська	86	7	8	5	6	0	10	0	1	0	125
Дніпропетровська	42	6	20	0	18	0	6	0	3	0	96
Загальний підсумок	942	244	642	210	167	20	117	18	46	4	2 435

Інтерактивна аналітична панель щодо пошкоджених об'єктів культурної спадщини та інфраструктури станом на 25.11.2025¹⁰

Згідно з результатами опитування 90% бібліотек не перебували безпосередньо в зоні активних бойових дій або тимчасової окупації, проте навіть вони не були повністю захищені від опосередкованого впливу війни – зокрема, через загрозу ракетних обстрілів, перебої з електропостачанням, кадрову міграцію. Десята частина з опитаних установ (Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових та Миколаївська ОУНБ) підтвердили факт перебування в таких зонах.

2. Чи перебувала бібліотека в зоні активних бойових дій або окупації?

20 відповідей

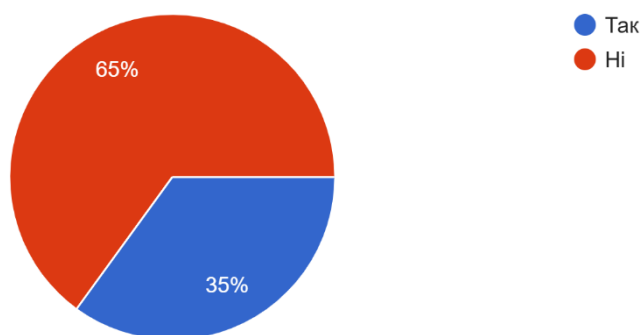

¹⁰ URL: <https://lookerstudio.google.com/u/0/reporting/21fa501f-fdfc-4dd1-b425-ffbacc48e673/page/n97uE?hl=uk&pli=1>

Зібрані дані свідчать, що близько **третини респондентів (7 із 20 бібліотек)** зафіксували конкретні пошкодження, пов'язані з бойовими діями, окупацією або ворожими обстрілами, що свідчить про масштабні порушення роботи української бібліотечної мережі.

3. Чи зазнала бібліотека руйнувань або інших пошкоджень унаслідок бойових дій чи ракетних обстрілів?

20 відповідей

2 березня 2022 р. ударною хвилею пошкоджено вікна **Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки**.

4 березня 2022 року було зруйновано будівлю ліцею № 25 м. Житомира, яка знаходиться поблизу **Житомирської ОУНБ імені Олега Ольжича**. Від сильного удару пошкоджено вікна бібліотеки, але на даний час уже відновлено.

Вночі 30 березня 2022 року під час обстрілу збройними силами російської федерації міста Чернігова постраждала будівля комунального закладу **“Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових”**, яка є пам'яткою архітектури місцевого значення початку XX століття “Будинок дворянського та селянського поземельного банку”. Зокрема, ударами ракет були пошкоджені: дах, перекриття, вікна другого, першого та цокольного поверхів, були тріщини вздовж стін. Частина даху, разом з перекриттям впали у середину будівлі утворивши велику дірку. Під час сильного вітру, зірвало іншу частину покрівлі.

ФОТО: Суспільне Чернігів.

На фото: Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових.

25 травня 2022 року **Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека** зазнала пошкоджень внаслідок ракетного удару по ТРЦ «Аврора», який розташований неподалік. В результаті обстрілу у книгозбірні вибуховою хвилею були вибиті 22 вікна (50 м²).

Під час обстрілів, весною-влітку 2022 року, осколками боєприпасів, уламками сусідніх будівель та вибуховими хвилями, було пробито та посічено покрівлю даху головного корпусу **Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка**; зруйновано світловий ліхтар над атриумом з кольоровим склінням майже всі будівлі бібліотечного комплексу залишилися без вікон; зруйновано системи опалення та вентиляції. Протікання покрівлі даху головного корпусу призвели до замокання документів бібліотечного фонду у кількості **11 070 примірників**. Через відсутність опалення з березня 2022 р. порушено температурно-вологісний та санітарно-гігієнічний режими зберігання фондів.

У Миколаївській ОУНБ впродовж 2022-2023 рр. внаслідок ударної хвилі відбувалось пошкодження вікон та збільшення тріщин на стінах.

26 квітня 2023 року унаслідок ракетної атаки російських військ на м. Дніпро зазнало пошкодження приміщення **Державного архіву**

Дніпропетровської області, де розташований відділ основного зберігання фонду **Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія**. Вибуховою хвилею частково вибито вікна на фасаді будівлі. У результаті постраждали орендовані приміщення відділу зберігання основного фонду, розташовані на 3-му і 4-му поверхах. Вибито скло у 9 вікнах, пошкоджено рами.

Однак, чи не найбільших збитків та руйнувань зазнала **Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара**. За даними ресурсу «Бібліотеки, зруйновані війною»¹¹, 19 листопада, близько 11-ї години [2022 р.] у приміщенні бібліотеки від вибухової хвилі вибиті вікна. У серпні 2023 року російська армія двічі обстріляла Гончарівку. У кривлі бібліотеки 2 вирви, кожна в діаметрі понад квадратний метр. Пошкоджені вікна, двері, стіни, зруйноване перекриття між другим і третім поверхом. Влучили в один з відділів на третьому поверсі.

ФОТО: сайт Херсонської ОУНБ імені Олеся Гончара.

На фото: Херсонська ОУНБ імені Олеся Гончара після російських обстрілів 9 серпня.

¹¹ [Бібліотеки, зруйновані війною] / Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара: сайт. URL : <https://lib.kherson.ua/libraries-destroyed-by-war.htm>

Крім цього, 11 серпня приміщення бібліотеки постраждали внаслідок зливи: через пошкодження будівлі вода потрапила всередину.

Плануючи відступ з Херсона, російські війська вивозили не тільки техніку, а й культурні цінності. Окупанти пограбували Херсонську ОУНБ імені Олеся Гончара, зокрема вивезли видання XIX-поч. XX ст.

Як зазначає Євгенія Кабаренкова, висвітлюючи втрати та перспективи зруйнованих війною бібліотек: «найперше, що під знищення окупантами підпадають книги про історію України, підручники з історії, книги українською мовою, зокрема, європейська та українська дитяча класика, книги зі шкільної програми, раритетні видання, твори сучасних українських письменників, які стали лідерами думок».¹²

Тому бібліотеки зазнали не лише матеріальних втрат і ушкоджень, а також втрат гуманітарних, адже викрадені цінні видання є культурним надбанням, духовним скарбом Українського народу.

Дослідження втрат краєзнавчих фондів неможливе без усвідомлення ширшого контексту знищення національної бібліотечної інфраструктури. Адже, **краєзнавчий фонд не обмежується лише документами зібраними у краєзнавчому відділі.** Здебільшого краєзнавча література розосереджується за структурними підрозділами установи, оскільки тісно пов'язана з іншими тематичними розділами фонду – історією, мистецтвом, літературою, економікою тощо. Тобто, **оцінка стану краєзнавчих ресурсів у бібліотеках потребує врахування обсягів загальних втрат, яких зазнала бібліотечна система країни унаслідок повномасштабної війни.**

Державний бібліотечний фонд України, який складається з фондів бібліотек, що є у державній і комунальній власності, фондів бібліотек самоврядних організацій, на початок 2024 року складав понад 301 млн. примірників документів, але він зазнав значного скорочення через списання

¹² Кабаренкова Є. Зруйновані війною бібліотеки: втрати та перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 141-153.

зношених примірників (більше 13 млн. у 2023 році) та зменшення нових надходжень на 85%.¹³

Масштаб завданої шкоди можна оцінити за результатами XIV етапу дослідження Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, які вражають своїми даними: загалом, станом на кінець III кварталу 2025 р. всі бібліотечні фонди втратили **524 публічні бібліотеки (ПБ)**. Ще **512 ПБ** втратили частину своїх документних ресурсів. Внаслідок російської збройної агресії втрачено **5 млн 506 тис. примірників бібліотечного фонду**, з урахуванням ПБ Луганщини (2,4 млн пр.) і без урахування видань, втрачених унаслідок руйнування і пограбування Херсонської ОУНБ ім. Олеса Гончара.¹⁴ Ці цифри свідчать про колосальні збитки, які зазнала бібліотечна інфраструктура України.

У різних регіонах України втрати набули різних масштабів, залежно від інтенсивності бойових дій та окупації, що вимагає детальнішого розгляду постраждалих регіонів.

Як зазначено в дослідженні Житомирської ОУНБ імені Олега Ольжича, «орієнтовний обсяг втрат бібліотечного фонду, що зазнали публічні бібліотеки **[Житомирської] області** внаслідок військової агресії складає близько 9 тис. примірників, а орієнтовний обсяг збитків, що зазнали публічні бібліотеки внаслідок військової агресії, складає більше 1 700 тис. грн.»¹⁵

Детальна інформація про втрати бібліотек, що постраждали від обстрілів російської армії містяться у Моніторинговому дослідженні щодо наслідків обстрілів російською армією об'єктів бібліотечної інфраструктури в період з 24

¹³ Стратегія розвитку культури в Україні на 2025-2030 роки: проєкт. Міністерство культури та стратегічних комунікацій: сайт. С. 11. URL: <https://drive.google.com/file/d/1578B3M9T-SwAcJCfCQwbCY9LXIYCpJow/view>

¹⁴ Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії: результати XIV етапу дослідження. Блог Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=11968>

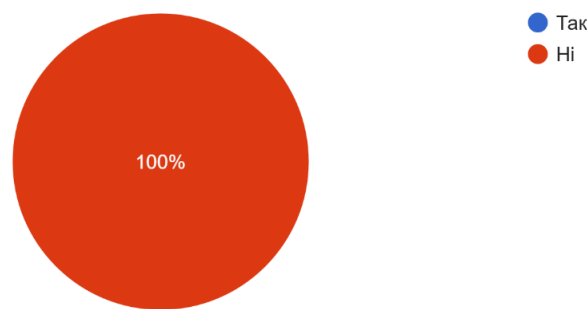
¹⁵ Бібліотеки Житомирщини в умовах російської збройної агресії : за результатами дослідження / ЖОУНБ ім. О. Ольжича, Наук.-метод. відділ ; уклад. : Г. Г. Козаченко, О. О. Ковальчук ; ред. вип. Г. Й. Врублевська. Житомир, 2024. С. 9. (Соціологічні вивчення в бібліотеках Житомирщини ; вип. 16).

лютого 2022 року по 15 листопада 2023 року¹⁶, де зазначено наступне: «у 46 бібліотеках Миколаївщини пошкоджено бібліотечний фонд, до цього числа належать і 10 закладів, чий бібліотечний фонд знищено повністю, в 36 – фонд втрачено частково. [...] За час окупації та активних бойових дій на Чернігівщині було зруйновано та пошкоджено 25 бібліотек, із яких повністю знищено три заклади. Одинадцять закладів Чернігівщини були переміщені в інші будівлі, вісім втратили свої фонди».

Позитивним сигналом є те, що згідно з відповідями респондентів на час заповнення анкети **жодна з опитаних бібліотек не зазначила прямої втрати саме краєзнавчої частини фондів під час війни.**

12. Чи зазнав краєзнавчий фонд втрат під час війни?

20 відповідей

Проте потенційні ризики залишаються високими з огляду на продовження агресії та складність відновлювальних робіт.

Збереження та захист бібліотечних фондів

Збереження документних ресурсів бібліотек розглядається як дотримання цілісності і незмінності фізичного стану документів, створення їх копій, забезпечення відповідного нормативного режиму зберігання, розміщення в спеціально пристосованих та обладнаних приміщеннях, додержування правил

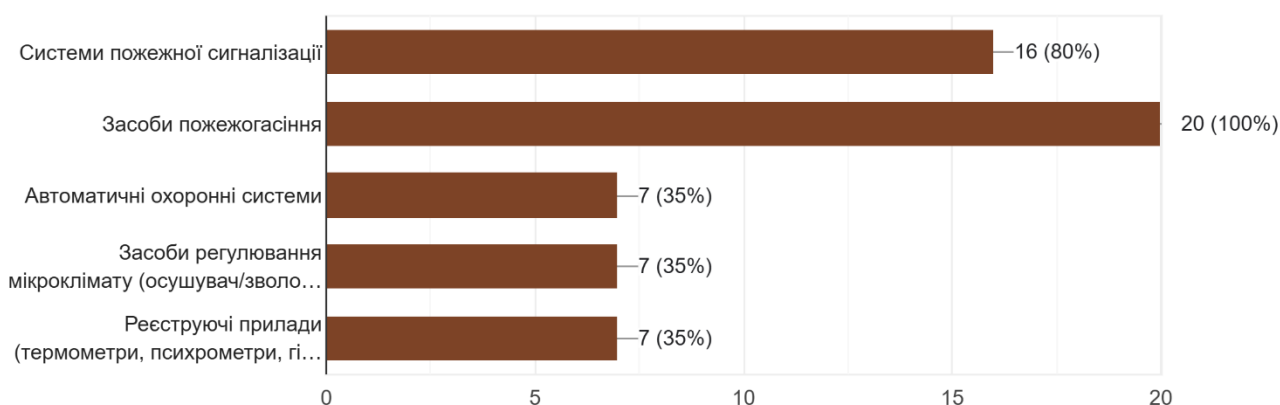
¹⁶ Російський наступ на українські бібліотеки : моніторингове дослідження. Наслідки обстрілів російською армією об'єктів бібліотечної інфраструктури в період з 24 лютого 2022 року по 15 листопада 2023 року / Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива» ; дизайн та верстка Михайла Федішака. URL: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Rosijskij-nastup-na-ukrainski-biblioteki_ukr.pdf.

видачі та приймання документів, збереження в процесі використання та їх безпека. Суб'єкти господарювання, в безпосередньому підпорядкуванні яких знаходяться бібліотеки, забезпечують їх необхідним обладнанням для створення умов належного зберігання документних ресурсів.

Згідно відповідей респондентів, серед технічних засобів, які бібліотеки використовують для збереження фонду, **найпоширенішими є засоби пожежогасіння**, які встановлено у всіх установах, що взяли участь в опитуванні. Значна частина бібліотек також має системи пожежної сигналізації – 16 з 20 бібліотек (80%). Це свідчить про високий рівень уваги до пожежної безпеки як одного з головних ризиків для документних зібрань.

16. Яке обладнання використовується для збереження фонду (є можливість обрати кілька варіантів)?

20 відповідей

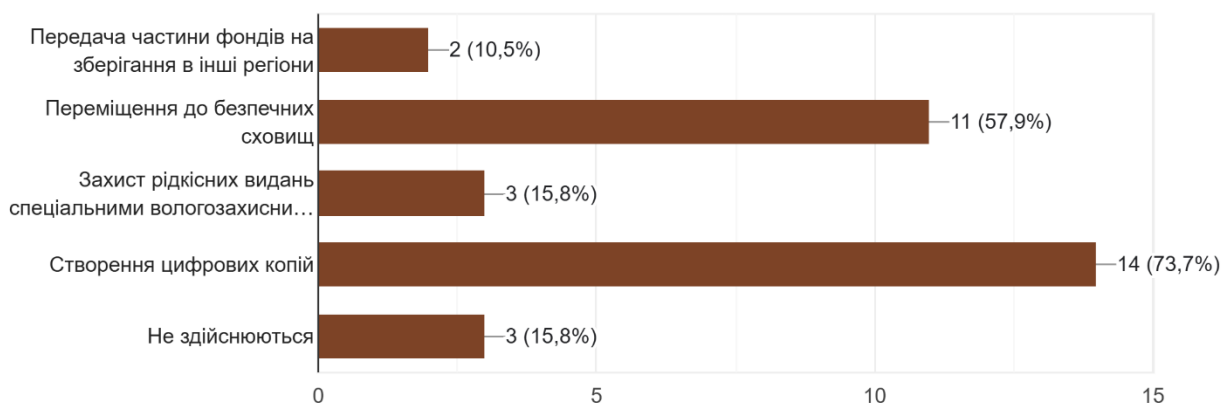

Водночас лише третина опитаних установ (по 35%) використовують автоматичні охоронні системи, засоби регулювання мікроклімату (як-от осушувачі, зволожувачі тощо) та реєструючі прилади (термометри, психрометри, гігрометри). Це вказує на нерівномірне забезпечення бібліотек обладнанням для довготривалого збереження фонду.

У відповідь на загрози, спричинені війною, бібліотеки вдаються до різних форм захисту своїх фондів.

17. Які заходи здійснюються для збереження фонду в умовах воєнного часу (є можливість обрати кілька варіантів)?

19 відповідей

Найбільш поширеним заходом збереження є створення страхових копій документів: його застосовують 14 опитаних установ (73,7%). На другому місці – **переміщення документів до безпечних сховищ**, що здійснюється в **11 бібліотеках** (57,9%). Такий крок є критично важливим у регіонах, які перебувають у зоні ризику, і вказує на наявність кризових планів реагування.

Водночас лише **3 установи** (15,8%) зазначили, що **здійснюють захист рідкісних видань спеціальними вологозахисними засобами**, і ще стільки ж – що не вживають жодних заходів.

Передача частини фондів на зберігання до інших регіонів застосовується рідко (лише у 2 випадках, 10,5%). Такий досвід має **Запорізька ОУНБ та Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка**.

Херсонська ОУНБ ім. Олеся Гончара продемонструвала ефективну кризову модель реагування на виклики. У відповідь на пряму загрозу знищення внаслідок обстрілів, колектив Гончарівки здійснив низку вчасних і продуманих безпекових заходів, що дозволило зберегти значну частину її бібліотечного фонду. Ще до перших влучань снарядів підсобні фонди з усіх відділів було терміново переміщено до внутрішнього книгосховища, ізолювавши документи від потенційного пошкодження. Згодом, у тісній співпраці з Міністерством культури України та Херсонською ОДА, було організовано евакуацію найбільш

цінних і рідкісних видань. Серед них – книги XIX-поч. XX ст., унікальні періодичні видання Херсонської губернії.

Також бібліотека змогла знайти відповідні приміщення, де на сьогодні розміщено близько півмільйона одиниць фонду, з яким нині працюють бібліотечні працівники – займаються списанням літератури, яка застаріла за змістом. Наразі книгосховище Гончарівки пусте. На жаль, частина галузевого фонду постраждала, вона згоріла. Разом з цим директорка установи Надія Коротун запевняє: «Що цікавить херсонців і буде цікавити, воно все збереглося»¹⁷.

Фото: Суспільне Херсон.

На фото: Херсонська ОУНБ імені Олеся Гончара, закриті плівкою фонди, 26 січня 2023 року.

У критичні моменти після обстрілів за міжнародної підтримки, допомоги від благодійників і небайдужих громадян бібліотеці вдалося закупити необхідні матеріали для тимчасового укриття будівлі. Це дозволило, зокрема, захистити

¹⁷ "Всі цінні рідкісні видання ми врятували". Інтерв'ю з директоркою Херсонської обласної бібліотеки Гончара . Суспільне. Херсон. URL: <https://suspilne.media/kherson/808379-vsi-cinni-ridkisni-vidanna-mi-vratuvali-intervu-z-direktorkou-hersonskoi-oblasnoi-biblioteki-goncara/>

частину фонду від впливу погодних умов та продовжити роботу з його порятунку.

Не менш показовим є досвід **Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка**, яка у прифронтовому місті також виробила власну модель кризового реагування. Через ракетні обстріли у 2022 році книгосховища тимчасово опинилися відкритими для опадів та зовнішнього середовища. Крім того, стара чавунна система опалення не витримала численних вибухових хвиль і була повністю знищена, що додатково ускладнювало умови зберігання фондів уже в першу зиму війни. У цих умовах бібліотека зосредила зусилля на швидкій консервації будівлі та захисті фондів. Працівники оперативно закривали пошкоджені вікна плівкою та дошками ОСБ, усували критичні щілини, перевіряли горища та сховища для попередження протікань, здійснювали регулярний контроль за станом мікроклімату.

Фото: ЛЮК¹⁸

На фото: Сучасний стан головного корпусу Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка.

¹⁸URL: https://lyuk.media/city/korolenka-library/?fbclid=IwY2xjawOeXJtleHRuA2FlbQlxMABicmlkETfHbFR2bkxMbHNYQmk4cG02c3J0YwZhchBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODlwMDg5MgABHpXTi0icZutt4ytE71JeMxUyaX2BgyvT5S5WJoMxswHkoYKXPYX7OyY-Af3S_aem_f4FQvDGI2SHGUPZgy4iTfg

Попри ці заходи, понад 11 тисяч примірників зазнали замокань та ризику ураження грибковою пліснявою. З такими виданнями працювали першочергово – вони проходили просушування й обробку протигрибковими засобами, після чого поверталися до постійних місць зберігання. «Весь фонд бібліотеки є національним надбанням і значною вагомою складовою Державного бібліотечного фонду України»¹⁹, - наголошує очільниця ХДНБ ім. В. Г. Короленка Наталя Петренко. Книжки, що мали історичну або наукову цінність, пріоритетно оцифровувалися. Для цього у напівпідвальному приміщенні було розгорнуто скан-центр. На кінець 2025 року бібліотека мала 1178 оцифрованих видань, серед яких книги, газети та періодика. Одночасно поповнювалися цифрові колекції, зокрема літературно-мистецькі журнали Харкова першої половини XX століття та рукописні ірмолої XVII–XIX століть. Значною підтримкою стали міжнародні партнерства: завдяки грантам розміщено архів української періодики на платформі Libraria, діє програма обміну статтями з Бібліотекою Конгресу США, а робота з цифрової безпеки проводиться у співпраці з проєктом SUCHO, що забезпечує хмарне резервне копіювання культурних фондів. Відновлення будівельної інфраструктури здійснювалося також із залученням зовнішньої підтримки. Заміна 383 вибитих вікон стала можливою завдяки програмі Global Empowerment Mission у партнерстві з Фондом Говарда Баффета. Консерваційні протиаварійні роботи на даху профінансували World Monument Fund та Cultural Emergency Response. Окремим масштабним проєктом стало відновлення системи опалення, що реалізується за підтримки ЮНЕСКО та уряду Японії. Також проведено відновлення накриття світлового ліхтаря історичного корпусу з максимальним збереженням автентичних конструкцій. Паралельно з відновлювальними роботами бібліотека адаптувала власну діяльність: основний масив роботи організовано в дистанційному форматі, а значну частину сервісів було

¹⁹ URL: https://lyuk.media/city/korolenka-library/?fbclid=IwY2xjawOeXJtleHRuA2FlbQlxMABicmlkETFhbFR2bkxMbHNYQmk4cG02c3J0YwZhchBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODlwMDg5MgABHpXTi0icZutt4ytE71JeMxUyaX2BgyvT5S5WJoMxswHkoYKXPYX7OyY-Af3S_aem_f4FQvDGI2SHGUPZgy4iTfg

переведено в онлайн простір. Відновлення інфраструктури бібліотеки триває – це повільний, але впевнений процес, у якому поєднуються наполеглива робота колективу та допомога українських і міжнародних партнерів.

Важливим кроком для всієї бібліотечної системи України у збереженні документальної спадщини стало надходження першої мобільної станції для реставрації та консервації документів ARCHA1, переданої Чеською Республікою Національній бібліотеці України ім. Ярослава Мудрого. Станція, виконана у вигляді автономного контейнера, оснащена технологіями для очищення, дезінфекції, осушування та реставрації пошкоджених матеріалів. Модульний формат дозволяє оперативно переміщувати обладнання у регіони, де бібліотеки та їх фонди постраждали внаслідок війни. Станцію вже опановували фахівці київських та одеських бібліотек. Передбачається мобільне використання станції по всій Україні, а також запуск другої - ARCHA2, спрямованої на оцифрування фондів.

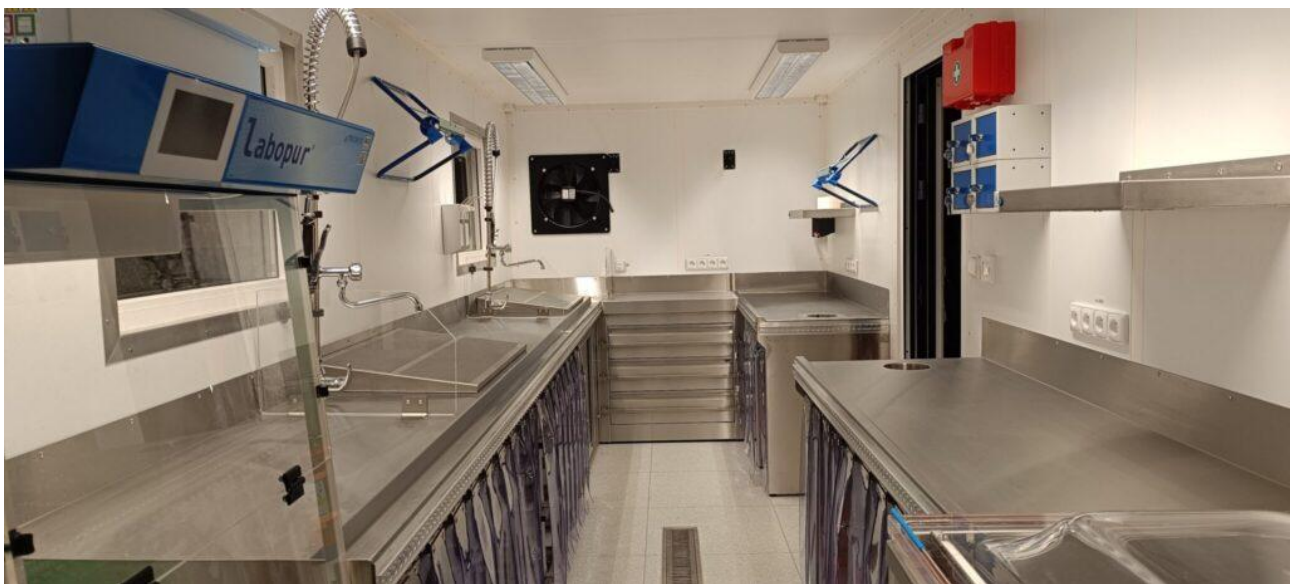
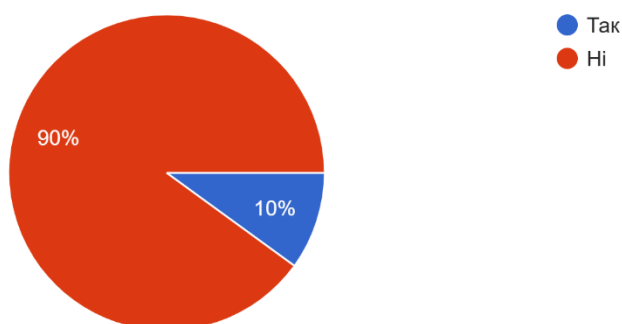

Фото: Міністерство культури України: сайт

На фото: Мобільна станція для порятунку та консервації бібліотечних фондів ARCHA1

У контексті загальнодержавної ситуації з безпекою бібліотечних фондів, надзвичайно показовими є результати опитування, подані на діаграмі, щодо проведення евакуаційних заходів задля збереження фонду.

14. Чи проводилася евакуація краєзнавчого фонду?
20 відповідей

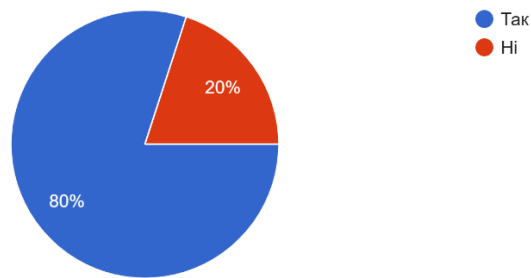
Попри те, що лише **10% опитаних бібліотек** (2 із 20: Дніпропетровська ОУНБ імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія та Запорізька ОУНБ) повідомили про здійснення евакуації краєзнавчого фонду, аналіз додаткових відкритих джерел засвідчує, що окремі установи все ж проводили відповідні заходи, хоча й не відобразили цього в процесі анкетування. Зокрема, в Пояснювальній записці до звіту про діяльність **Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського** за 2022 рік оприлюднено інформацію про те, що «у перші дні війни працівники бібліотеки, здійснили ряд заходів щодо безпеки та збереження бібліотечного фонду, майна. Зокрема, найцінніші видання, рідкісні та унікальні книги, стародруки, **краєзнавчі документи** були упорядковані та переміщені в безпечне місце. Також, переміщено на збереження архівні матеріали, особисті справи працівників, трудові книжки та інші важливі документи».²⁰ Це свідчить про можливу неповноту відповідей у межах опитування та потребу уточнення фактичних практик захисту фондів у різних регіонах.

Системні підходи до евакуації фондів на момент початку повномасштабного вторгнення були відсутні і кожна установа діяла автономно. Тож **90 % опитаних установ не проводили евакуацію фонду**. Беззаперечно,

²⁰ URL: <https://library.vn.ua/pro-biblioteku/oficijna-informacziya>

бібліотеки усвідомлюють ризики та прагнуть зберегти свої зібрання. Дані, представлені на діаграмі, свідчать про позитивну тенденцію у сфері готовності бібліотек до надзвичайних ситуацій: **80% опитаних закладів (16 з 20) вже мають розроблений план дій щодо евакуації або переміщення фонду у разі загрози.**

15. Чи розроблено план дій по евакуації/переміщенню фонду в разі надзвичайних ситуацій?
20 відповідей

Однак залишається тривожним той факт, що **20% бібліотек (4 з 20) таких планів досі не мають.** За умов триваючої війни, ракетних обстрілів та окупаційних загроз, це може призвести до непоправних втрат регіонального надбання, зокрема краєзнавчих фондів, які є унікальними.

Таким чином, наявність планів дій має стати не винятком, а обов'язковим стандартом. Для цього необхідно впроваджувати єдину державну політику з кризового управління бібліотечними фондами, забезпечити фаховий супровід, розробити універсальні інструкції з евакуації та передбачити фінансування на превентивні заходи. Наразі нинішній рівень готовності до збереження фондів в умовах надзвичайної ситуації потребує істотного підсилення.

Кількісні характеристики краєзнавчих фондів

Найбільш об'єктивна картина висвітлюється при вивченні обсягу фонду за назвами документів. Втім, чинна система бібліотечного обліку – «Зведений звіт про діяльність публічних бібліотек за 20__ рік (Форма № 6-НК (зведена) (річна))» та «Інструкція щодо заповнення форми звітності», затверджені

Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 28 листопада 2022 року за № 463²¹ – не передбачає фіксацію обсягу фонду за цим показником. Натомість, **основною обліковою одиницею залишається кількість примірників**, що ускладнює аналіз унікальності та тематичної повноти фонду. Враховуючи це, питання анкети щодо кількісних характеристик бібліотечних фондів розроблено відповідно до положень цієї нормативної інструкції.

У документі визначено чіткі класифікаційні нюанси у підходах до обліку документів **мовами національних меншин**, до яких входять білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдавська, німецька, польська, російська, румунська, словацька, угорська та **іноземними мовами**, такими як англійська, арабська, іспанська, китайська, французька та інші.

У **Житомирській ОУНБ імені Олега Ольжича** не ведеться окремий облік краєзнавчого фонду, оскільки книги зберігаються в різних структурних підрозділах установи. Через це отримати точні кількісні показники щодо складу й обсягу краєзнавчого фонду даної бібліотеки було неможливо, тому наявні дані мають орієнтовний характер.

У **Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка** також неможливо визначити точну кількісну характеристику краєзнавчого фонду, оскільки краєзнавчі ресурси не зосереджені в одному структурному підрозділі та розподілені між кількома відділами відповідно до їх профілю та функціонального призначення, зокрема у відділі наукової організації і використання основного фонду, відділі «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка, науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів, кабінеті бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної. Згідно з чинним законодавством про обов'язковий примірник бібліотека має отримувати усі видання, що вийшли в Україні, а також газети та журнали, що виходять на території Харківської області. Загальний обсяг фонду ХДНБ ім. В. Г. Короленка

²¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0138-23#Text>

становить 7 213 432 примірники, з них україномовних – 1 075 571 примірник. Частка рідкісних і цінних видань у структурі фонду орієнтовно складає 7%.

Таким чином, в окремих випадках бібліотеки не ведуть окремого обліку краєзнавчих ресурсів, а дані надавалися лише орієнтовно. До того ж, підходи до підрахунку обсягів фонду відрізняються: одні установи надавали дані підсобних фондів краєзнавчих структурних підрозділів, інші ж – підсумовували показники кількох відділів, де виділена краєзнавча література. Це ускладнює створення єдиної та повної картини кількісних характеристик краєзнавчих фондів у масштабах країни.

6749	Вінницька
13336	Волинська
51558	Дніпропетровська
25399	Житомирська
32484	Закарпатська
11067	Запорізька
24 000	Івано-Франківська
57 228	Львівська
14443	Миколаївська
56607	Одеська
21959	Полтавська
8321	Рівненська
20254	Сумська
13 253	Тернопільська
10836	Харківська
-	ХДНБ ім. В. Короленка
20697	Хмельницька
6899	Черкаська
7656	Чернівецька
13452	Чернігівська

Табл.1. Загальний обсяг краєзнавчих фондів ОУНБ станом на 01.01.2025, кількість примірників

Аналіз наведених даних з таблиці свідчить, що загальний обсяг краєзнавчих фондів серед опитаних бібліотек станом на 01.01.2025 є значним і демонструє суттєву варіативність між областями. Сумарно за даними 19 бібліотек (без урахування ХДНБ ім. В. Короленка, де показник не надано) він становить понад **416, 2 тис. прим.**, що підкреслює масштабність і вагомість краєзнавчого сегмента в структурі регіональних бібліотечних фондів.

У розрізі областей помітні суттєві відмінності: найбільші фонди зосереджені у Львівській (57 228 прим.), Одеській (56 607 прим.), та Дніпропетровській (51 558 прим.) ОУНБ. Натомість найменші показники

зафіксовано у Рівненській (8 321 прим.), Чернівецькій (7 656 прим.), Черкаській (6899 прим.) та Вінницькій (6 749 прим.) ОУНБ.

Такі диспропорції свідчать про те, що кількісні дані відображають лише частково реальну структуру фондів. Адже краєзнавчий фонд – це не стільки обсяг, скільки якість: унікальність документів, їх регіональна значущість, рідкісність, ступінь повноти охоплення місцевої історико-культурної спадщини. Саме тому кількісне вимірювання повинне поєднуватися з якісним аналізом, щоб відповідно оцінити реальну цінність цих зібрань.

Мовний склад краєзнавчих фондів

У процесі опрацювання анкетних відповідей щодо кількісних характеристик краєзнавчих фондів було виявлено певні розбіжності статистичних даних, наданих Житомирською, Одеською, Полтавською ОУНБ: у ряді випадків загальна кількість одиниць краєзнавчого фонду не співпадає із сумарними показниками за мовною ознакою. При інтерпретації результатів дослідження ці чинники виявилися проблемним моментом, оскільки подібні неточності ускладнюють проведення коректних міжрегіональних порівнянь і знижують достовірність кількісних даних.

Аналіз краєзнавчих фондів українською мовою (див. Табл. 2) показав, що до групи з максимально високим показником таких видань (понад 80 %) увійшли: Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська, Хмельницька, Сумська, Чернівецька, Вінницька, Черкаська та Закарпатська ОУНБ. У Дніпропетровській (57,2 %), Полтавській (56 %), Запорізькій (55,6 %), Житомирській (46,3 %), Миколаївській (46,4 %), Чернігівській (49,8 %) ОУНБ краєзнавчі фонди українською мовою представлені досить широко, але ще зберігається значний обсяг іншомовних видань.

Найнижчі показники виявилися у Одеській ОУНБ, де україномовні видання у краєзнавчому фонді становлять лише 10 %.

5744	Вінницька
13316	Волинська
29505	Дніпропетровська
11773	Житомирська
27396	Закарпатська
6156	Запорізька
23280	Івано-Франківська
49274	Львівська
6702	Миколаївська
6182	Одеська
12295	Полтавська
8276	Рівненська
17024	Сумська
13193	Тернопільська
Відповідь відсутня	Харківська
	ХДНБ
19544	Хмельницька
5740	Черкаська
6597	Чернівецька
6695	Чернігівська

Табл. 2. Обсяг краєзнавчих фондів ОУНБ українською мовою

Отримані результати радше свідчать про складні умови поповнення бібліотечних фондів сучасними вітчизняними виданнями, ніж про мовні уподобання населення та культурологічні особливості регіонів. Ситуація залишається стабільною, фонд має максимальну хронологічну глибину, адже у багатьох бібліотеках і досі переважають видання радянського періоду або початку 1990-х років, які здебільшого друкувалися російською мовою. Це

пояснюється тим, що процес актуалізації бібліотечних фондів, що передбачав вилучення застарілих, пропагандистських та антиукраїнських видань, зокрема тих, що були видані у радянський період, **не торкнувся краєзнавчих зібрань**. Згідно Рекомендацій²² Міністерства культури та інформаційної політики (нині – Міністерство культури України) **краєзнавчі ресурси, рідкісні й цінні видання, а також книжкові пам'ятки не підлягають вилученню**, адже вони становлять ядро бібліотечного фонду та мають унікальну історико-культурну, джерелознавчу та документальну цінність.

Аналізуючи обсяг КФ **іноземними мовами** (див. Табл. 3), виявлено вкрай обмежену кількість таких видань. У більшості закладів такі матеріали або повністю відсутні, або їхній відсоток у загальній структурі КФ є незначним.

Рівненська ОУНБ пояснює це тим, що обов'язковий краєзнавчий та місцевий примірник іноземними мовами (який маркується штампом «Обов'язковий краєзнавчий примірник» або кольоровою позначкою для ідентифікації краєзнавчої інформації) зберігається у двох структурних підрозділах – відділі зберігання та реставрації бібліотечних фондів, а також у відділі документів іноземними мовами. Водночас ці ресурси не відображаються окремим рядком у книгах сумарного обліку, що ускладнює повноцінний аналіз обсягу та структури таких документів.

Найвищий показник **наповненості краєзнавчого фонду іноземними мовами виявлено в Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці**, де цей сегмент становить **15%** від загального обсягу краєзнавчого фонду. Такий рівень є винятком серед інших бібліотек і може бути пов'язаний із транскордонним розташуванням області та багатонаціональним складом населення регіону.

²² Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України : сайт*. URL : <https://mcsc.gov.ua/news/rekomendatsii-ministerstva-kultury-ta-informatsiynoi-polityky-ukrainy-shchodo-aktualizatsii-bibliotechnykh-fondiv-u-zv-iazku-zi-zbroynoiu-ahresiiei-rosiyskoi-federatsii-proty-ukrainy/>

1	Вінницька
20	Волинська
246	Дніпропетровська
-	Житомирська
5026	Закарпатська
-	Запорізька
240	Івано-Франківська
1653	Львівська
-	Миколаївська
-	Одеська
-	Полтавська
-	Рівненська
146	Сумська
-	Тернопільська
-	Харківська
-	ХДНБ
16	Хмельницька
-	Черкаська
1059	Чернівецька
-	Чернігівська

Табл. 3. Обсяг краєзнавчих фондів іноземними мовами

Обсяги краєзнавчих фондів **мовами національних меншин** (див. Табл. 4) у регіональних бібліотеках України демонструють істотну нерівномірність: показники варіюють від одиниць чи десятків примірників (Волинська - 15; Житомирська - 10; Рівненська - 33; Тернопільська - 60) до кількох тисяч (Запорізька - 4911; Львівська - 6301; Миколаївська - 7741; Чернігівська - 6757) й навіть десятків тисяч у випадку Дніпропетровської ОУНБ (21807). У ряді бібліотек дані не надавалися.

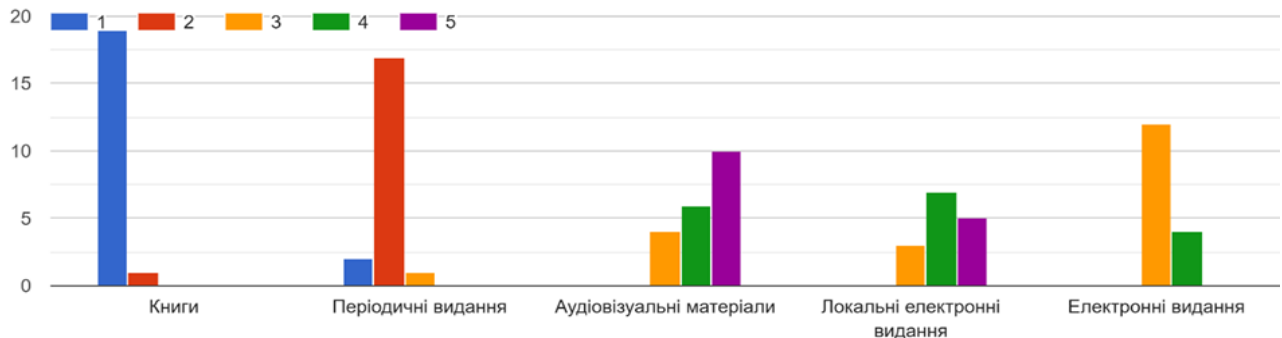
1003	Вінницька
15	Волинська
21807	Дніпропетровська
10	Житомирська
62	Закарпатська
4911	Запорізька
480	Івано-Франківська
6301	Львівська
7741	Миколаївська
203	Одеська
-	Полтавська
33	Рівненська
3084	Сумська
60	Тернопільська
-	Харківська
-	ХДНБ
1129	Хмельницька
-	Черкаська
1059	Чернівецька
6757	Чернігівська

Табл. 4 Обсяг краєзнавчих фондів мовами національних меншин

Структурний аналіз краєзнавчого фонду за видами видань

У структурі краєзнавчих фондів бібліотек головною складовою є книги, які залишаються основним джерелом краєзнавчої інформації, що відображено на діаграмі.

9. Розташуйте обсяг краєзнавчого фонду за видами видань в порядку зменшення їх кількості, де 1 – найбільша кількість примірників

Періодичні видання за обсягом дещо поступаються книгам, проте їхня роль не менш значуща, адже саме вони забезпечують регулярне оновлення краєзнавчої інформації та відображають актуальний перебіг подій у регіонах.

Поступово зміцнюється цифровий сегмент у структурі фондів, про що свідчать результати опитування: на третій позиції опинилися електронні видання. Порівняно з даними дослідження 2004 року, коли такі документи були представлені не в усіх бібліотеках або становили лише незначну частку від загального обсягу фондів, наразі спостерігається відчутний прогрес у наповненні краєзнавчих фондів електронними виданнями.

Аудіовізуальні матеріали та локальні електронні ресурси, попри відносно невелику кількість, розширюють спектр форм представлення інформації. Однак, у відповідях Житомирської, Закарпатської, Чернівецької, Полтавської та Харківської ОУНБ відсутні дані про наявність локальних електронних ресурсів у їхніх краєзнавчих зібраннях.

Джерела поповнення краєзнавчих фондів

На сьогоднішній день питання джерел поповнення бібліотечних фондів набуло особливої гостроти та системної ускладненості. Основними каналами надходження нових видань були: отримання місцевого обов'язкового примірника, державні програми, місцеві програми фінансування, але нині майже кожне з цих джерел переживає серйозну кризу.

Сьогодення актуальності бібліотеки, її сталості, перезавантаження послуг лежить у площині якомога швидшого оновлення бібліотечних фондів, насамперед за кошти місцевих бюджетів. Фахівці зазначають, що «дія постанови Кабінету Міністрів України від 09 червня 2021 року № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану»²³ надала законодавчу можливість органам місцевого самоврядування не закладати кошти на закупівлю книг та передплату періодичних видань, але з 19.05.2023 до цього Порядку внесено зміни, які дозволяють придбання книг та періодичних видань до бібліотечних фондів. Тож тепер оновлення бібліотечних фондів передусім залежить від органів місцевого самоврядування...».²⁴

Поповнення документного ресурсу регіональних книгозбірень має відбуватися на основі затверджених місцевими радами Програм поповнення бібліотечних фондів або відповідних розділів Програм розвитку культури регіонів. Проте часто такі програми не затверджуються або ж існують на папері, але не виконуються. З кожним роком зменшуються обсяги фінансування.²⁵ Як зазначено у Звіті про опитування територіальних громад Українського інституту книги 2024 року, «прикра ситуація з комплектуванням бібліотек має давню

²³ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>

²⁴ Сенік Л. Б. Бібліотеки області в реаліях війни: сталість чи рестарт? // Бібліотечна професія – покликання на все життя : до ювілею Лариси Борисівни Сенік : зб. матеріалів / Упр. культури та креат. індустрій Департаменту гуманітар. політики Вінниц. обл. військ. адмін., ВОУНБ ім. В. Отамановського ; уклад. Н. В. Березюк ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Г. М. Слотюк. - Вінниця, 2024.- Режим доступу: <https://library.vn.ua/e-library/katalog/bibliotечna-profesiya-poklikannya-na-vse-zhittya>

²⁵ Бібліотечні фонди: тенденції формування та організація (методичні поради) [Електронне видання]/ Луганська обласна наукова бібліотека імені М. Горького. Старобільськ, 2017. С. 8.

історію, коли органи місцевого самоврядування в кращому разі виділяли кошти лише на утримання бібліотечних приміщень та персоналу, а нові книжки вважали справою державного рівня. Очікувана реформа місцевого самоврядування, на жаль, не змінила цього підходу»²⁶.

Відсутність чітко визначених механізмів реалізації програм поповнення бібліотечних фондів на місцевому рівні свідчить про брак системного підходу до бібліотечної політики в умовах децентралізації (утворення об'єднаних територіальних громад і відповідно реорганізації мережі). Хоча з реформою місцевого самоврядування громади отримали більше повноважень і ресурсів, у сфері культури (зокрема – бібліотек) це не вилилося в активну інвестицію.

Варто також відзначити активну роль самих бібліотек у просуванні своєї значущості. Адвокаційна діяльність, яку ведуть книгозбірні по всій країні, демонструє їхню здатність до ініціативності та прагнення до змін. Бібліотеки налагоджують партнерства з науковими установами, громадськими організаціями, закладами освіти, організовують різноманітні заходи для популяризації книги і читання та привернення уваги до проблем галузі.

Проте ця діяльність залишається малоефективною без дієвої підтримки з боку владних органів. Представники органів місцевого самоврядування часто є слухачами на бібліотечних заходах, але задля результативності їм мають стати активними учасниками діалогу, реагуючи на ініціативи бібліотек, забезпечуючи фінансування, нормативну підтримку та участь у спільному стратегуванні. Лише у тісній співпраці та чіткому розумінні бібліотечних потреб можливе створення сталих механізмів комплектування, які відповідатимуть реальним запитам громади й сприятимуть розвитку бібліотечної справи.

Показовим прикладом ефективної взаємодії на місцевому рівні є діяльність **Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка**, яка активно розбудовує партнерське середовище. Директорка бібліотеки **Людмила Бабій** підкреслює, що одним із головних джерел надходження нових видань залишається обласна програма

²⁶ URL: <https://drive.google.com/drive/folders/18ws7Wg6DNmBTM8P9c8j-vT9lOMtuxY0l>

книгодрукування. Завдяки їй бібліотека отримує твори місцевих авторів, які через обмінно-резервний фонд поширюються також серед інших книгозбірень області. «Це дозволяє підтримувати культурний простір регіону та знайомити читачів із новими іменами авторів»²⁷.

Важливу роль у поповненні фондів Івано-Франківської ОУНБ імені Івана Франка відіграє також співпраця з Українським інститутом книги, який включає бібліотеку до пріоритетного списку та забезпечує всіма виданнями, закупленими за кошти державного бюджету. Надходження книг із цього джерела розподіляються й між іншими книгозбірнями регіону. Крім того, як зазначає керівництво згаданої книгозбірні, значна частина нових надходжень формується завдяки подарункам від авторів, відвідувачів, учасників презентацій, а також за підтримки обласної влади, яка виділяє кошти на закупівлю літератури у книгарнях чи через електронні сервіси.

Окремою проблемою залишається недотримання видавцями вимог щодо надсилання обов'язкового безоплатного примірника документів, надходження якого тривалий час було основним джерелом поповнення бібліотечних фондів. Цей факт підтверджено результатами дослідження НІБУ 2004 року. Однак, на практиці ця вимога дедалі частіше не виконується, що призвело до суттєвого скорочення надходжень обов'язкових примірників.

Внаслідок цього спостерігається суттєве звуження фондів місцевих видань, зниження репрезентативності краєзнавчих фондів та порушення принципу збереження культурної спадщини регіонів. Варто наголосити, що згідно з Законом України «Про обов'язковий примірник документів»²⁸ та відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів» від 10 травня 2002 р. № 608²⁹ «універсальні обласні бібліотеки є одержувачами обов'язкового

²⁷ Мончук О. 85 років з любов'ю до читача, або Експерсія Івано-Франківською ОУНБ ім. І. Франка. *Інтернет-ресурс газети «Галичина»*. URL : <https://galychyna.if.ua/analytic/85-rokiv-z-lyubov-yu-do-chitacha-abo-ekskursiya-ivano-frankivskoyu-ounb-im-i-franka/>

²⁸ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-14#Text>

²⁹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/608-2002-%D0%BF#Text>

безоплатного примірника усіх видань, що вийшли на відповідній території, включно з аудіопродукцією краєзнавчого характеру».

Повномасштабна війна спричинила низку нових викликів для бібліотечної галузі, особливо в контексті комплектування фондів. Передусім, зруйнована логістика, закриття чи пошкодження друкарень, а також загальний спад виробництва книжок та збільшення їх вартості – усе це значно ускладнило доступ бібліотек до нових видань. У 2022 році кількість виданих книжок в Україні скоротилася вдвічі порівняно з 2021 роком. За результатами аналітичного дослідження, опублікованого у Віснику Книжкової палати (2025, № 6, С. 9-15), у 2024 році зафіксовано зниження рівня доставляння обов'язкового примірника на 6,3 % порівняно з 2023 роком. Ці дані відображають скорочення загального обсягу видавничої продукції у цей період.³⁰

Також у 2022 році державна програма поповнення бібліотечних фондів, яку реалізує Український інститут книги, не діяла в повному форматі через військову агресію Росії. Попри складні обставини, поповнення колекцій новими виданнями тривало, хоча й у значно менших обсягах. Як повідомила Олександра Коваль, очільниця Українського інституту книги, в 60% місцевих бюджетів немає коштів на поповнення бібліотечних фондів, як немає їх і у державному бюджеті України. Фактичний показник поповнення фондів становить трохи більше 1% на рік. Натомість, згідно із соціальними нормативами, цей показник має становити не менше 5% щороку.³¹

Скорочення обсягів поповнення фондів у регіональних бібліотеках з початку повномасштабного вторгнення підтверджується відповідями респондентів, які засвідчують, що для переважної більшості опитаних закладів **(19 установ) війна спричинила значне зменшення потоку нових**

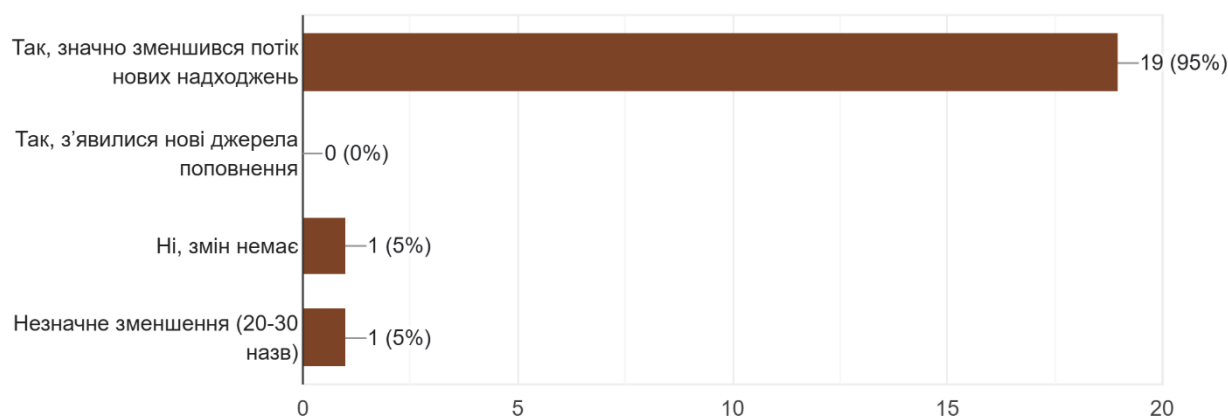
³⁰ Устіннікова Т., Жигун Т. Аналіз стану доставляння обов'язкових примірників видань України у 2024 році. *Вісник Книжкової палати*. 2025. № 6. С. 9-15. URL: <http://visnyk.ukrbook.net/issue/view/19589>

³¹ Як книги впливають на суспільство? Роль бібліотек у громадах України. [Інтерв'ю з Олександрою Коваль та Лесею Цибією]. *Суспільне Культура*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TGR_O-vYa3Q. (дата звернення: 09.09.2025).

надходжень. Лише **Рівненська ОУНБ** відзначила незначне скорочення – орієнтовно на 20-30 назв.

23. Чи вплинула війна на поповнення фонду?

20 відповідей

В умовах обмеженого фінансування та скорочення обсягів офіційних закупівель бібліотеки змушені шукати альтернативні джерела поповнення своїх фондів. Вагоме місце серед таких джерел посідають дарунки від установ, видавництв, місцевих авторів та небайдужих користувачів бібліотек. Втім, така допомога не замінює системного державної підтримки і не може бути основою довготривалого комплектування.

Важливо відзначити, що бібліотеки не залишаються осторонь у відповідь на благодійні ініціативи та демонструють вдячність дарувальникам, формуючи культуру зворотного зв'язку й публічного визнання меценатської підтримки. На офіційних вебресурсах бібліотек усе частіше з'являються спеціальні розділи зі словами подяки – як у формі узагальнених списків дарувальників, так і через індивідуальні звернення до окремих осіб чи організацій. Наприклад, **Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових** на своєму сайті публікує окремий розділ «Щиро дякуємо», де міститься список дарувальників – як інституцій, так і приватних осіб, а також перелік подарованих видань.

Окрім того, фонди бібліотек усе активніше поповнюються власними виданнями – це результат науково-дослідних, методичних, інформаційних, краєзнавчих, просвітницьких ініціатив фахівців бібліотечних установ.

У контексті комплектування бібліотечних фондів 2022 рік виявився найскладнішим: ситуація суттєво ускладнилася через повномасштабне вторгнення, що призвело до змін пріоритетності у фінансуванні (значна частина бюджетних коштів спрямовується на оборону та безпековий сектор) та зниження обсягів офіційних закупівель видавничої продукції для бібліотек. Це підтверджується низкою відкритих даних на сайтах обласних бібліотек. Наприклад, у **Чернігівській ОУНБ імені Софії та Олександра Русових** за 2022 рік було отримано 1739 примірників документів, з яких 1624 – книги. Для порівняння, у 2021 році надходження становили відповідно 6216 одиниць, з них 5612 – книги, тобто обсяги комплектування зменшилися майже вчетверо. Основними джерелами поповнення у 2022 році головної книгозбірні Чернігівської області стали подарунки від користувачів та організацій, а також обласний обмінно-резервний фонд³². Це ще раз засвідчує зменшення ролі централізованих державних програм та зростання значення альтернативних, здебільшого епізодичних каналів надходження.

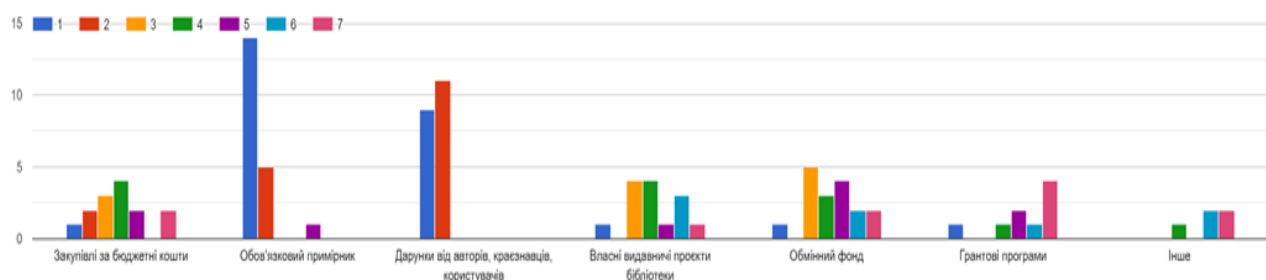
Аналогічна ситуація спостерігалася і в **Волинській ОУНБ імені Олени Пчілки**, де у 2022 році було отримано 1609 примірників документів (проти 3395 примірників 2021 р.), що є найнижчим показником за останні роки. Водночас, через відсутність фінансування у II півріччі, бібліотека була змушена частково відмовитися від передплати періодичних видань – за спонсорські кошти вдалося передплатити лише 6 місцевих назв. Проте вже у 2023 та 2024 роках бібліотека поступово відновлює динаміку комплектування фонду: 2770 прим. у 2023 році та 3919 прим. у 2024 р., що свідчить про адаптацію до нових реалій та стабілізацію ситуації з комплектуванням фонду³³.

³² Щорічний звіт бібліотеки. 2022 рік. *Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових: сайт*. URL: <https://libkor.com.ua/shchorichnyi-zvit-biblioteki>

³³ URL: http://ounb.lutsk.ua/?page_id=292

Згідно з відповідями респондентів, **обов'язковий примірник**, незважаючи на значне скорочення фактичних надходжень, залишається **пріоритетним джерелом комплектування краєзнавчого фонду**. Це підкреслює важливе значення обов'язкового примірника для забезпечення повноти регіонального фонду і вказує на ризики, пов'язані з порушенням механізму його доставки.

22. Розташуйте основні джерела комплектування краєзнавчого фонду за пріоритетністю, де 1- основне джерело комплектування

Другу позицію за пріоритетністю займають дарунки від авторів, краєзнавців, користувачів. Вони отримали найвищий або другий рейтинг від значної частини респондентів.

У цей період зменшилися закупівлі за бюджетні кошти, скоротилися власні видавничі проекти бібліотек та обмінні фонди.

Грантові програми, попри свою інноваційність і перспективність, займають останні позиції в рейтингу джерел поповнення бібліотечних фондів.

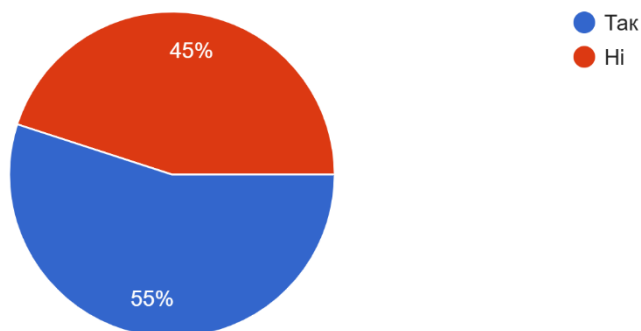
У контексті дослідження проблематики джерел поповнення бібліотечних фондів важливо розглянути й підхід до його моделювання – зокрема, наявність у бібліотек сформульованого тематико-типологічного профілю, який створює образ фонду за такими його параметрами як тематика, тип, вид документів, екземплярність, мовний склад.

Як засвідчили результати дослідження **55% установ** відповіли ствердно на запитання про наявність у них тематико-типологічного профілю формування краєзнавчого фонду, тоді як **45%** – повідомили про його

відсутність, ймовірно, керуючись іншими підставами при комплектуванні бібліотечного фонду.

21. Чи існує у Вашій установі тематико-типологічний профіль формування краєзнавчого фонду?

20 відповідей

Згідно з загальноприйнятою практикою, період оновлення або перегляду профілю комплектування становить 7-10 років, **за умови стабільного функціонування закладу**.³⁴ Тому, одним із актуальних завдань для бібліотек є необхідність у якісному перегляді моделей фонду з урахуванням змін, спричинених війною, цифровими трансформаціями та запитами користувачів.

Отже, поповнення бібліотечних фондів в умовах воєнного часу стало складним і багатофакторним процесом, що потребує нових управлінських рішень, посилення взаємодії з органами місцевого самоврядування та розвитку інноваційних підходів до розширення інформаційного ресурсу.

Організація краєзнавчих фондів

У ході дослідження було проаналізовано особливості організації краєзнавчих фондів у регіональних бібліотеках України. Упродовж тривалого часу в бібліотеках України для систематизації краєзнавчих матеріалів застосовувалася Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) – універсальна ієрархічна комбінаційна класифікаційна система, яка є національною

³⁴ Палеха Ю.І., Іванова І.О., Черепуха Л.О. Бібліотечне фондознавство: навч. посіб. Київ, 2019. С. 64.

класифікацією росії. У зв'язку з переходом бібліотечної системи України на міжнародні стандарти та згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2017 року № 177 “Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десятикової класифікації”³⁵, для класифікації документів в установах та організаціях запроваджено Універсальну десяткову класифікацію (УДК) як міжнародну класифікаційну систему, припинивши використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації.

Отримані дані анкетування свідчать про значну варіативність у підходах до систематизації краєзнавчих ресурсів. **Більшість бібліотек впроваджують Універсальну десяткову класифікацію як основний принцип систематизації краєзнавчих фондів.** До цієї групи належать, зокрема, **Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Черкаська обласні універсальні наукові бібліотеки та ХДНБ ім. В. Г. Короленка.** Низка бібліотек застосовує **комбіновані або тематичні принципи систематизації**, орієнтовані на змістовні аспекти краєзнавчих матеріалів. Окремі установи, як-от **Вінницька, Запорізька, Рівненська, Чернівецька, Чернігівська ОУНБ**, використовують подвійну систему класифікації (ББК та УДК): фонди, які надійшли до 2018 року систематизовано за ББК, після 2018 – уже впроваджено УДК. **Миколаївська та Полтавська ОУНБ**, крім УДК та ББК, використовують ще й **Таблиці бібліотечної класифікації (ТБК).** **Закарпатська ОУНБ** організовує краєзнавчий фонд за **систематично-алфавітним принципом**, **Івано-Франківська та Хмельницька ОУНБ** використовують **тематичний підхід**, **Львівська ОУНБ – галузевий принцип.** У **Харківській ОУНБ** використовується **«Схема краєзнавчого каталогу (картотеки) ЦБС області»**, яка розроблена ХОУНБ у 1993 році.

У результаті спостерігається поступова уніфікація систематизації краєзнавчих фондів регіональних бібліотек України на основі Універсальної десятикової класифікації (УДК). Проте ще зберігаються елементи гібридності у

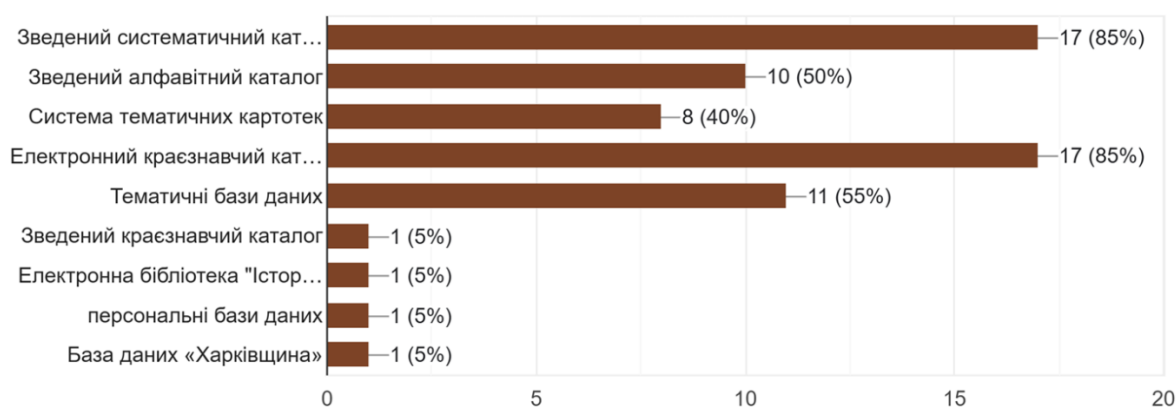
³⁵ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2017-%D0%BF#Text>

вигляді поєднання системи ББК, тематичних принципів та власних схем, що зумовлено історією формування фондів та місцевих традицій систематизації краєзнавчих матеріалів.

Крім того, в межах дослідження з'ясовано практичне використання різних елементів довідково-бібліографічного апарату (ДБА) у професійній діяльності бібліотекарів регіональних бібліотек. Результати відображені на діаграмі.

25. Який довідково-бібліографічний апарат застосовуєте у своїй роботі (є можливість обрати кілька варіантів)?

20 відповідей

Аналіз результатів опитування свідчить про активне використання як традиційних, так і сучасних електронних засобів структурування краєзнавчих фондів. Найбільш поширеними пошуково-інформаційними ресурсами для 17 опитаних бібліотек є **зведений систематичний каталог** та **електронний краєзнавчий каталог**. Досить значна частка респондентів – **55%** користується **тематичними базами даних**, зокрема, **ХДНБ ім. В. Г. Короленка** активно застосовує власну БД «Харківщина». Зведений алфавітний каталог використовує половина респондентів, тоді як систему тематичних картотек – 8 установ. **Волинська ОУНБ імені Олени Пчілки** у своїй роботі успішно поєднує електронний краєзнавчий каталог з електронною бібліотекою «Історична Волинь».

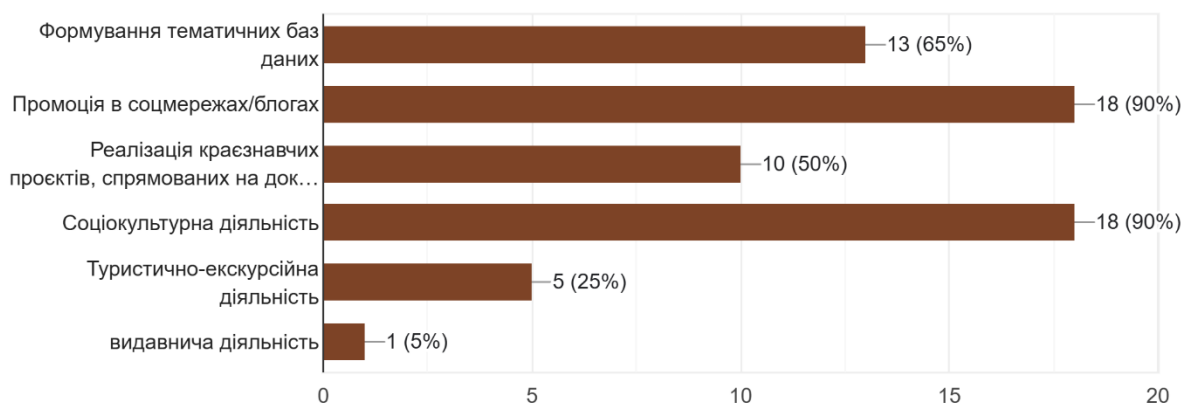
Нові форми популяризації краєзнавчих фондів

У світлі сучасних подій бібліотеки активно шукають інноваційні шляхи популяризації своїх унікальних краєзнавчих зібрань, посилюють комунікаційну роль та прагнуть залучити широку аудиторію через онлайн-платформи, соцмережі. Цій тематиці присвячено цикл оглядів НІБУ «Фіксація подій російсько-української війни: аналітичний огляд діяльності обласних універсальних наукових бібліотек України за 2022-2023 рр.», в яких висвітлювалася бібліографічна активність ОУНБ та проєктна діяльність.

Аналіз результатів опитування свідчить, що під час війни регіональні бібліотеки значно розширили спектр форм роботи з краєзнавчим фондом. **Найбільш актуальними напрямками стали промоція у соціальних мережах і блогах та соціокультурна діяльність, що відзначили 18 респондентів (90%).**

26. Які актуальні форми роботи з краєзнавчим фондом розроблялися у період російсько-української війни (є можливість обрати кілька варіантів)?

20 відповідей

Досить активно розвивається формування тематичних баз даних – цю форму роботи зазначили 13 респондентів (65%). Реалізація краєзнавчих проєктів, спрямованих на документування воєнного сьогодення в регіонах, є характерною для 10 бібліотек. Туристично-екскурсійна діяльність здійснюється у 5 опитаних установах, зокрема **Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській та Рівненській ОУНБ**, які організовують

тематичні виставки, онлайн-екскурсії та публічні заходи, що популяризують історико-культурну спадщину регіонів. На видавничу діяльність вказала лише **Львівська ОУНБ**, хоча видавнича активність має вагомий дослідницький потенціал у післявоєнний період. Бібліотеки забезпечують підготовку бібліографічних покажчиків, каталогів і збірників джерел, що документують перебіг подій у населених пунктах та громадах, необхідних для науковців, дослідників, освітян та майбутніх поколінь українців.

Досвід створення цифрових копій краєзнавчого фонду

Відповідаючи на виклики сьогодення, фахівці бібліотек здійснюють збереження та електронну доступність краєзнавчих документів шляхом їх оцифрування, зокрема рідкісних і цінних видань.

У Стратегії розвитку культури України на 2025-2030 роки зазначено, що «об'єкти культурної спадщини, включно з архівами, нотами, рукописами та стародруками, потребують термінового оцифрування через ризик знищення. Якісне створення цифрових копій має стати державним пріоритетом, адже це не лише захист культурної спадщини, а й шлях до її відкритості. Водночас темпи оцифрування залишаються низькими через слабе технічне забезпечення бібліотек: **станом на початок 2024 року оцифровано лише 2,8 млн документів**, що складає 0,9 % від загального фонду».³⁶

Оцифрування бібліотечних фондів – це спосіб зберегти цінні та рідкісні документи, відновити їх копії у разі втрати оригіналу, а також забезпечити віддалений оперативний доступ до цифрових копій документу одночасно багатьом користувачам, що значно підвищить якість обслуговування користувачів.³⁷

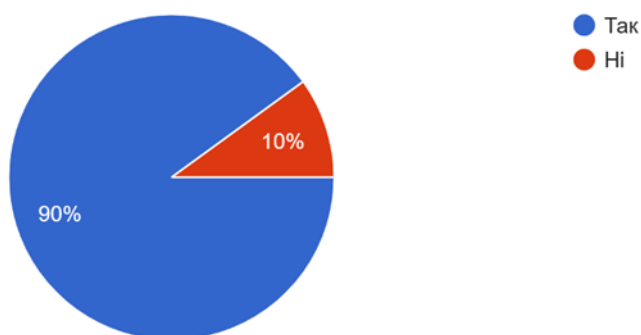
³⁶ Стратегія розвитку культури в Україні на 2025-2030 роки: проект. Міністерство культури та стратегічних комунікацій: сайт. С. 9, 11. URL: <https://drive.google.com/file/d/1578B3M9T-SwAcJcFCQwbCY9LXIYCpJow/view>

³⁷ Болбас О., Кривулькін І. Актуальні питання цифровізація бібліотечних фондів на прикладі Центральної наукової бібліотеки Каразінського університету. Бібліотечний форум: історія, теорія та практика. 2024. № 4(38). С. 31-32.

90% опитаних бібліотек (18 з 20) підтверджують наявність у краєзнавчому фонді рідкісних та цінних видань. Лише 2 бібліотеки - Рівненська та Чернівецька ОУНБ – не мають таких документів у своєму зібранні. Водночас Рівненська ОУНБ повідомила про наявність окремої колекції рідкісних і цінних видань (4754 прим.), серед яких **5%** становлять видання краєзнавчого змісту.

10. Чи містить краєзнавчий фонд рідкісні та цінні видання?

20 відповідей

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека демонструє високий рівень збереження та накопичення рідкісних і цінних краєзнавчих видань. Частка таких документів у загальному обсязі краєзнавчого фонду становить **55%**, що є найвищим показником серед досліджуваних бібліотек. Високий показник рідкісних і цінних видань також зафіксовано у краєзнавчому фонді Чернігівської ОУНБ імені Софії та Олександра Русових - **44%** таких видань від загального обсягу краєзнавчого фонду.

12	Вінницька
2	Волинська
4	Дніпропетровська
3,1	Житомирська
0,88	Закарпатська
3,49	Запорізька
5	Івано-Франківська
13,9	Львівська
7,3	Миколаївська
15	Одеська
16	Полтавська
5	Рівненська
0,8	Сумська
5,6	Тернопільська
13	Харківська
-	ХДНБ
55	Хмельницька
-	Черкаська
-	Чернівецька
44	Чернігівська

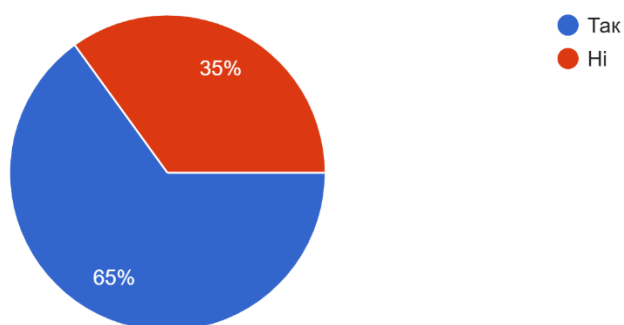
Табл. 5. Кількість рідкісних і цінних видань краєзнавчих фондів регіональних бібліотек, %

Тому питання збереження культурної спадщини шляхом оцифрування, зокрема рідкісних та цінних краєзнавчих видань, набуло особливої актуальності для бібліотек.

Більшість респондентів (65%, або 13 із 20 бібліотек) підтвердили, що мають практику створення страхових копій рідкісних та цінних краєзнавчих видань. Це означає, що понад половина установ уже впровадили механізми резервного збереження особливо цінного краєзнавчого фонду.

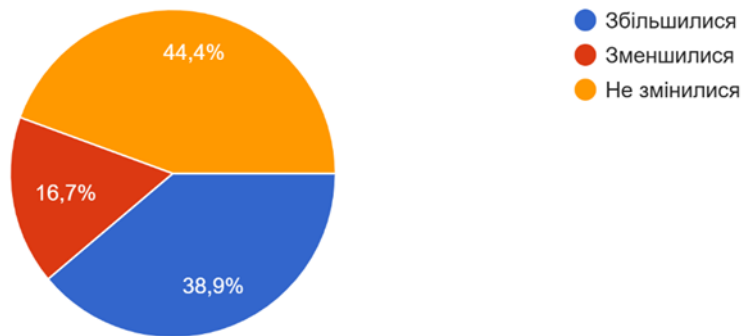
18. Чи є у вашій бібліотеці практика створення страхових копій рідкісних та цінних краєзнавчих видань?

20 відповідей

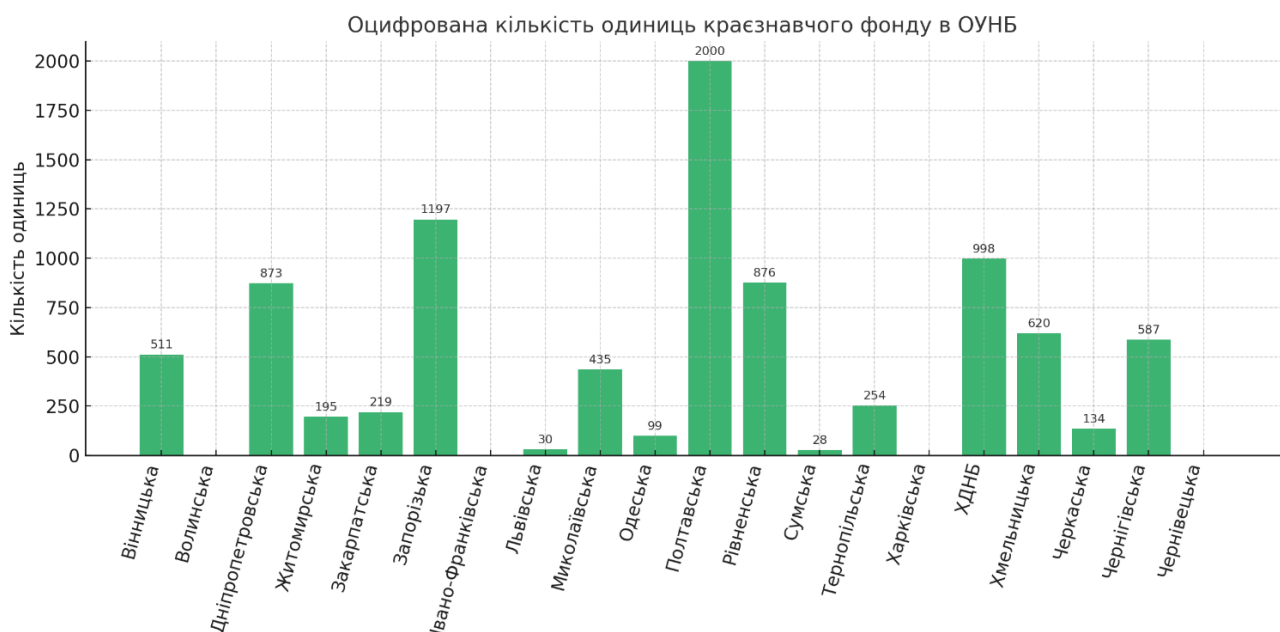

Водночас **35% опитаних бібліотек (7 з 20) не мають можливості створювати страхові копії рідкісних та цінних видань краєзнавчого змісту.**

Зміни в обсягах оцифрування бібліотечних ресурсів під час війни відзначались неоднаковими темпами в різних закладах.

Згідно з результатами опитування, **38,9% бібліотек повідомили про збільшення обсягів оцифрування**, що свідчить про активізацію цифрових практик у частини закладів. Водночас у **44,4% опитаних бібліотек обсяги оцифрування залишилися незмінними**. Ще **16,7% установ зазнали зменшення обсягів оцифрування**, ймовірно, через слабку матеріально-технічну базу, обмежені кадрові ресурси або пріоритетність інших завдань під час воєнного стану.

Отримані показники щодо кількості оцифрованих видань краєзнавчих фондів (Див. Таблицю у додатках) свідчать про суттєву нерівномірність у

темпах і масштабах цього напрямку роботи у провідних регіональних бібліотеках. Згідно з результатами анкетування лідируючі позиції у процесі оцифрування краєзнавчого фонду займають **Полтавська ОУНБ** (2000 од.), **Запорізька ОУНБ** (1197 од.), **Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка** (998 од.), **Рівненська ОУНБ** (876 од.) та **Дніпропетровська ОУНБ** (873 од.). Водночас низка бібліотек показали незначні обсяги оцифрування (**Сумська ОУНБ** – 28 од., **Львівська ОУНБ** – 30 од., **Одеська ОУНБ** – 99 од.). Відсутні показники у Волинській, Івано-Франківській, Харківській та Чернівецькій ОУНБ свідчать про те, що ці бібліотеки працюють над втіленням процесу оцифрування краєзнавчих зібрань у своїх бібліотеках.

Таким чином, результати опитування засвідчують необхідність формування єдиної державної політики у сфері цифрової збереженості бібліотечних ресурсів. Йдеться про впровадження стандартів зі створення страхових копій, забезпечення бібліотек відповідною технікою (сканерами, сховищами, програмним забезпеченням), кадрами, методичною підтримкою та цільовим фінансуванням таких процесів.

Позитивним є досвід установ, які вже інтегрують сучасні інструменти безпечного зберігання цифрових ресурсів та користуються підтримкою міжнародних ініціатив. Варто погодитися з позицією харківських дослідниць Наталії Петренко та Ірини Карнаух, які справедливо акцентують увагу на тому, що у нинішніх реаліях, коли виникла безпосередня загроза фізичного пошкодження та знищення бібліотечних фондів, пріоритетним стало забезпечення вільного та рівноправного доступу до інформації та знань. Водночас вони підкреслюють, що особливої актуальності набувають процеси оцифрування та збереження бібліотечних колекцій як механізму захисту культурної спадщини. У цьому контексті дійсно цінним є досвід **Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка**, де формується «Краєзнавча електронна бібліотека», а також застосовуються сучасні механізми безпечного зберігання цифрових ресурсів: резервне зберігання страхових копій унікальних документів у хмарних сховищах забезпечується міжнародними

партнерами. Зокрема, у межах волонтерської ініціативи з порятунку української культурної спадщини – SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online) – «безкоштовно отримано доступ з чотирьох робочих місць до захищеного місця на сервері»³⁸. Завдяки діям SUCHO **Черкаська ОУНБ імені Тараса Шевченка** у грудні 2022 року отримала високоякісний сканер, нові комп'ютери, принтери, безперебійники, ноутбуки, запчастини для оновлення та підсилення старих комп'ютерів, електричну станцію Анкер та змогла розпочати процес оцифрування фонду. Також за даною ініціативою бібліотеці було надано безкоштовне, необмежене за розмірами місце зберігання для файлів з оцифрованими книгами, які будуть зберігатися в серверному центрі в Амстердамі³⁹.

Загалом, усі ці результати свідчать про формування нової моделі роботи бібліотек, у центрі якої – цифрова доступність та збереження регіональної документної спадщини.

Заходи, що сприятимуть оптимізації роботи з краєзнавчими фондами

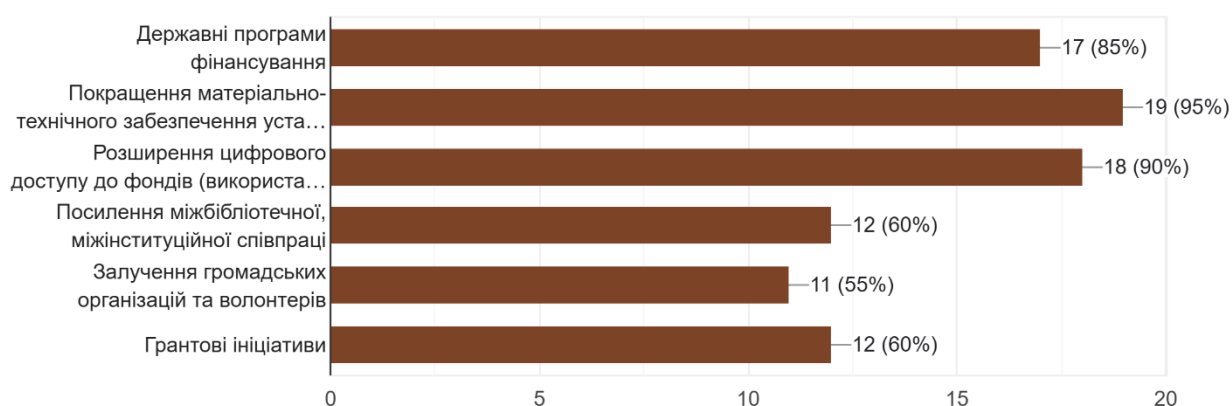
Найбільш вагомими чинниками оптимізації роботи з краєзнавчими фондами респонденти вважають **покращення матеріально-технічного забезпечення установ (95%) та розширення цифрового доступу до фондів (90%)**. Це цілком закономірно, оскільки сучасне обладнання та використання інформаційних технологій здатні поліпшити рівень відкритості бібліотечних ресурсів і доступності краєзнавчих матеріалів для користувачів незалежно від їхнього місцезнаходження.

³⁸ Петренко Н., Карнаух І. Бібліотека у прифронтовому регіоні: історії інформаційного спротиву. Бібліотечний форум: історія, теорія та практика. 2024. № 3 (37). С. 2-5.

³⁹ Дядик Л. Міжнародна співпраця Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка у збереженні книжкової спадщини під час війни. *Бібліотека і книга в контексті часу. Тема року «Пріоритети українських бібліотек у воєнний та повоєнний час»*: зб. Матеріалів XIV Всеукр. наук.-практ. конф.. 24-25 квітня 2024 р. Київ, 2025. С. 51-56.

27. Які заходи, на Вашу думку, сприятимуть оптимізації роботи з краєзнавчими фондами у сучасних умовах (є можливість обрати кілька варіантів)?

20 відповідей

Відповіді респондентів демонструють високий показник підтримки **державних програм фінансування (85%)**. Через обмежені фінансові ресурси бібліотеки змушені шукати позабюджетні кошти. Цей факт підтверджує понад половина опитаних установ (60%), які вважають важливим напрямом **розвиток грантових ініціатив**, які здатні забезпечити технічну модернізацію установи, реалізувати інноваційні краєзнавчі ініціативи, а також розширити коло партнерів.

Посилення **міжбібліотечної та міжінституційної співпраці (60 % відповідей)** розглядається першочергово як обмін професійним досвідом, реалізацією спільних проєктів, а також як шлях до формування зведених баз даних на єдиному програмному забезпеченні та створення єдиного інформаційного простору. Така уніфікація дозволила б уникнути дублювання деяких бібліотечних процесів.

Бібліотеки є відкритими інституціями для співпраці, тому важливим чинником оптимізації роботи з краєзнавчими фондами 55% респондентів також вважають **залучення громадських організацій та волонтерів**.

Вагомим результатом дослідження є отримання пропозицій бібліотек для покращення роботи з краєзнавчими фондами, аналіз яких підтверджує вищезазначені тенденції.

Назва бібліотеки	Пропозиції для покращення роботи з краєзнавчими фондами в умовах війни
Вінницька ОУНБ імені Валентина Отамановського	Оцифрування краєзнавчого фонду
Волинська ОУНБ імені Олени Пчілки	Створення цифрових копій документів. Особливо рідкісних книг та періодичних видань
Житомирська ОУНБ імені Олега Ольжича	При можливості створення музеїв при бібліотеках, кімнат історії та краєзнавства, фольклору, центрів зі збереження місцевих традицій, центрів національної культури, тощо.
Закарпатська ОУНБ імені Федора Потушняка	Вилучення російськомовних застарілих та дублетних видань, що пропагують старі ідеологічні принципи
Запорізька ОУНБ	Створення волонтерських програм для збору та систематизації краєзнавчих матеріалів.
Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Франка	Зосередження акцентів на соціокультурній діяльності, проведення тематичних зустрічей та участь у грантових програмах з метою поповнення краєзнавчих фондів
Львівська ОУНБ	Системне оцифровування документів
Одеська ОУНБ імені М. С. Грушевського	Залучення молодих фахівців, більш сучасної техніки, спонсорів краєзнавчих проєктів
Сумська ОУНБ	Поповнення фондів бібліотек краєзнавчими виданнями, місцевими періодичними виданнями напряму залежить від виконання Закону України «Про обов'язковий примірник документів». На державному рівні розробити механізм контролю над видавництвами та видавцями.
Тернопільська ОУНБ	Створення резервних копій документів; проведення краєзнавчих зустрічей та соціокультурних заходів; створення нових тематичних розділів в каталозі, які відображають події сьогодення, наприклад: "Тернопільщина в період російсько-української війни"
Харківська ОУНБ	У перспективі оцифрування краєзнавчих документів. Вивчити свій фонд на дублетні краєзнавчі книги для передачі бібліотекам Харківщини, що зазнали пошкоджень.
Хмельницька ОУНБ	Оцифрування фондів краєзнавчого депозитарію. Активізація патріотичного виховання з використанням краєзнавчих матеріалів.
Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових	Проведення навчань та семінарів для бібліотечних працівників з питань захисту та консервації краєзнавчих фондів під час військових конфліктів. Співпраця з місцевою владою та міжнародними організаціями для забезпечення безпеки культурних об'єктів. Залучення громадськості до підтримки та захисту краєзнавчих фондів.

Одним із провідних напрямів розвитку в цьому контексті фахівці регіональних бібліотек вбачають оцифрування краєзнавчих ресурсів, тобто створення їх цифрових копій з метою забезпечення збереження та

безперервного доступу до документів. Цей напрям послідовно підтримують **Вінницька, Волинська, Львівська, Харківська та Хмельницька обласні універсальні наукові бібліотеки.**

Закарпатська, Харківська ОУНБ акцентують увагу на очищенні фондів від застарілих російськомовних видань, що втратили культурну чи наукову цінність.

Аналіз анкетного опитування свідчить, що бібліотеки усвідомлюють необхідність комплексного підходу до модернізації роботи з краєзнавчими фондами.

Висновки

Отримані результати дослідження стану краєзнавчих фондів регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни дали змогу виокремити ключові тенденції та сформулювати конкретні висновки.

1. Зафіксовані випадки пошкодження будівель у низці регіональних бібліотек не призвели до втрат безпосередньо краєзнавчих документів, однак суттєво вплинули на умови їхнього зберігання. Найпоширеніші наслідки стосуються порушення температурно-вологісного режиму, що створює додаткові загрози для фізичного стану фондів у подальшій перспективі.

2. Аналіз кількісних характеристик краєзнавчих фондів показав суттєву нерівномірність у різних регіонах, відсутність єдиних принципів обліку та значну варіативність у структурі фондів. Частина бібліотек не веде окремої статистики, надає орієнтовні дані або підсумовує показники кількох структурних підрозділів. Відсутність уніфікованого статистичного обліку ускладнює формування достовірної загальноукраїнської картини й перешкоджає коректному порівнянню показників між областями.

3. Аналіз краєзнавчих фондів за мовною ознакою показав значну різницю в частці україномовних краєзнавчих ресурсів. Для подолання таких диспропорцій необхідно забезпечити системне оновлення фондів сучасними україномовними виданнями, орієнтуючись насамперед на регіони з найнижчими показниками.

4. Основними каналами надходжень залишаються обов'язковий безоплатний примірник, дарування та придбання за бюджетні кошти. Водночас неналежне виконання норм щодо безоплатного примірника й обмежене фінансування істотно знижують динаміку оновлення фондів. Для вирішення проблем із джерелами поповнення бібліотечних фондів необхідна трансформація підходів на місцевому рівні, а саме:

- Комплектування бібліотечних фондів має стати невід'ємною частиною культурної політики територіальних громад, а не залишатися лише декларативним пунктом у програмах.

- Потрібна міжрівнева співпраця: державні та місцеві органи влади мають діяти в координації, розробляючи чіткі механізми співфінансування, моніторингу й оцінки ефективності програм комплектування.
- Необхідність перегляду місцевих бюджетних пріоритетів: для того, щоб бібліотеки не стали інституціями "для галочки", громади повинні інтегрувати бібліотечні потреби в загальні стратегії розвитку, орієнтуючись на довготривалий ефект від інвестицій у культуру.

5. Проблема невиконання норми щодо надання обов'язкового безоплатного примірника має комплексний характер і потребує як удосконалення нормативно-правових механізмів, так і створення економічно та логістично обґрунтованих умов співпраці між видавцями та бібліотеками. Розв'язання цієї проблеми потребує:

- Оновлення нормативної бази з урахуванням сучасних викликів, зокрема – створення цифрових механізмів обліку й доставки електронних примірників, що могли б мінімізувати фізичні бар'єри і пришвидшити обіг інформації між видавцями та бібліотеками. Варто зазначити, що відповідно до чинного законодавства, зокрема Статті 6 Закону України «Про обов'язковий примірник документів», електронні видання належать до одного з виду обов'язкового примірника документів, що створює правову основу для впровадження таких ініціатив. Запропонований підхід дозволить видавцям виконувати свої зобов'язання перед бібліотеками, забезпечуючи доступ до нових видань, навіть за відсутності можливості надсилання друкованих примірників.
- Формування зрозумілої процедури розподілу обов'язкового примірника, в межах якої для видавців буде чітко визначено, які саме бібліотеки підлягають обов'язковому отриманню конкретних видань. Це передбачає розроблення прозорих і уніфікованих

критеріїв розподілу: з урахуванням профілю бібліотеки, її статусу, регіонального значення та функціональних потреб. Такі механізми підвищують ефективність надходження видань до бібліотечних фондів і мінімізують довільність у прийнятті рішень видавцями.

- Посилення контролю за виконання чинного законодавства щодо обов'язкового безоплатного примірника, включно з моніторингом дотримання вимог, належною звітністю та застосуванням дієвих інструментів відповідальності.

6. Практики створення страхових копій краєзнавчого фонду у різних регіонах залишаються нерівномірними. Деякі бібліотеки системно здійснюють оцифрування, тоді як інші мають лише обмежені страхові копії або відсутні програми страхового копіювання. У контексті запланованого запуску другої фази проєкту ARCHA2, спрямованої на масштабне оцифрування фондів, такою відповіддю на ці диспропорції могло б стати створення модульних центрів оцифрування. Подібні мобільні підрозділи дали б змогу бібліотекам, які не можуть придбати високовартісне обладнання (зокрема професійні сканери), створювати цифрові копії у виїзному режимі – безпосередньо на місці зберігання документів.

Згідно із заявленою метою та поставленими у дослідженні завданнями сформульовано загальні висновки щодо можливих шляхів збереження бібліотечних краєзнавчих фондів в умовах триваючої війни. Йдеться про формування та впровадження цілісної політики фізичної безпеки бібліотечних інституцій, що охоплює як захищеність приміщень, так і збереженість фондів. У практичному вимірі необхідний комплекс превентивних та дієвих заходів, зокрема:

- Запровадження цільових бюджетних програм, які гарантують першочергове фінансування на відновлення пошкоджених бібліотек (наприклад, окремі статті кошторисів на ремонт даху, укріплення стін та

ін.) та відповідно усунення прямих загроз подальшої фізичної руйнації друкованих видань у зв'язку з порушенням умов збереження.

- Розроблення локальних протоколів та уніфікованих процедур реагування у разі надзвичайних ситуацій, пов'язаних з воєнними подіями, що включають порядок дій, визначення відповідальних осіб, алгоритми порятунку/евакуації матеріальних ресурсів і фондів, маршрути транспортування, вимоги до тимчасових сховищ тощо. У даному випадку важливо налагодити міжінституційну взаємодію, кооперуватися з іншими бібліотеками, музеями, архівами чи науковими установами для обміну технічними ресурсами, методиками збереження, експертними компетенціями.
- Вивчення власного фонду, ідентифікації дублетних примірників краєзнавчого фонду та налагодження системи обміну дублетами між бібліотеками одного регіону для оперативного компенсування втрат або прогалин, що виникли через пошкодження фондів унаслідок війни.
- Введення до штатного розпису бібліотеки посади реставратора у разі її відсутності або укладення договорів про співпрацю з профільними фахівцями. Як альтернатива, доцільним є регулярне підвищення кваліфікації деяких фахівців бібліотеки щодо роботи з аварійно пошкодженими документами або первинної стабілізації та реставрації документів.
- Створення страхового фонду документів шляхом оцифрування. У випадку краєзнавчих фондів це особливо актуально, оскільки деякі періодичні видання або малотиражна продукція часто існують в одиничних примірниках.

511	Вінницька
-	Волинська
873	Дніпропетровська
195	Житомирська
219	Закарпатська
1197	Запорізька
-	Івано-Франківська
30	Львівська
435	Миколаївська
99	Одеська
2000	Полтавська
876	Рівненська
28	Сумська
254	Тернопільська
-	Харківська
998	ХДНБ
620	Хмельницька
134	Черкаська
-	Чернівецька
587	Чернігівська

Табл. Оцифрована кількість одиниць краєзнавчого фонду

Анкета

1. Назва бібліотеки _____
2. Чи перебувала бібліотека в зоні активних бойових дій або окупації?
 - ☐ Так
 - ☐ Ні
3. Чи зазнала бібліотека руйнувань або інших пошкоджень унаслідок бойових дій чи ракетних обстрілів?
 - ☐ Так
 - ☐ Ні
4. Якщо так, вкажіть дату та опишіть характер пошкоджень.
5. Який обсяг краєзнавчого фонду станом на 01.01.2025 року?
6. Яка кількість примірників документів краєзнавчого фонду українською мовою?
7. Яка кількість примірників документів краєзнавчого фонду мовами національних меншин?
8. Яка кількість примірників документів краєзнавчого фонду іноземними мовами?
9. Розташуйте обсяг краєзнавчого фонду за видами видань в порядку зменшення їх кількості, де 1 – найбільша кількість примірників
 - ☐ Книги
 - ☐ Періодичні видання

- Аудіовізуальні матеріали
 - Локальні електронні видання
 - Електронні видання
 - Інші
10. Чи містить краєзнавчий фонд рідкісні та цінні видання?
- Так
 - Ні
11. Якщо так, який відсоток таких видань від загального обсягу краєзнавчого фонду?
12. Чи зазнав краєзнавчий фонд втрат під час війни?
- Так
 - Ні
13. Якщо так, вкажіть орієнтовний обсяг та характер втрат.
14. Чи проводилася евакуація краєзнавчого фонду?
- Так
 - Ні
15. Чи розроблено план дій по евакуації/переміщенню фонду в разі надзвичайних ситуацій?
- Так
 - Ні
16. Яке обладнання використовується для збереження фонду (є можливість обрати кілька варіантів)?
- системи пожежної сигналізації
 - засоби пожежогасіння
 - автоматичні охоронні системи
 - засоби регулювання мікроклімату (осушувач/зволожувач повітря, системи кондиціонування, системи вентиляції)
 - реєструючі прилади (термометри, психрометри, гігрографи)
 - Інше _____
17. Які заходи здійснюються для збереження фонду в умовах воєнного часу (є можливість обрати кілька варіантів)?
- Передача частини фондів на зберігання в інші регіони
 - Переміщення до безпечних сховищ
 - Захист рідкісних видань спеціальними вологозахисними та вогнестійкими матеріалами
 - Створення цифрових копій
 - Не здійснювалися

☐ Інше _____

18. Чи є у вашій бібліотеці практика створення страхових копій рідкісних та цінних краєзнавчих видань?

☐ Так

☐ Ні

19. Яка кількість одиниць краєзнавчого фонду оцифрована?

20. Як змінилися обсяги оцифрування під час війни?

☐ Збільшилися

☐ Зменшилися

☐ Залишилися незмінними

21. Чи існує у Вашій установі тематико-типологічний профіль формування краєзнавчого фонду?

☐ Так

☐ Ні

22. Які основні джерела комплектування краєзнавчого фонду? (розташувати за пріоритетом, де 1- основне джерело комплектування)

☐ Закупівлі за бюджетні кошти

☐ Обов'язковий примірник

☐ Дарунки від авторів, краєзнавців, користувачів

☐ Власні видавничі проєкти бібліотеки

☐ Обмінний фонд

☐ Грантові програми

☐ Інше _____

23. Чи вплинула війна на поповнення фонду?

☐ Так, значно зменшився потік нових надходжень

☐ Так, з'явилися нові форми поповнення (наприклад, видання в електронному форматі)

☐ Ні, змін немає

☐ Інше

24. За яким принципом систематизації організовано краєзнавчий фонд?

25. Який довідково-бібліографічний апарат застосовуєте у своїй роботі (є можливість обрати кілька варіантів)?

☐ Зведений систематичний каталог

☐ Зведений алфавітний каталог

☐ Система тематичних картотек (які саме?)

☐ Електронний краєзнавчий каталог

- Тематичні бази даних (які саме?)
- Інше

26. Які актуальні форми роботи з краєзнавчим фондом розроблялися у період російсько-української війни (є можливість обрати кілька варіантів)?

- Тематичні бази даних
- Створення сторінок в соцмережах/блоги
- Краєзнавчі проєкти, спрямовані на документуванні подій в регіоні
- Туристично-екскурсійна діяльність
- Інше

27. Які заходи, на Вашу думку, сприятимуть оптимізації роботи з краєзнавчими фондами у сучасних умовах (є можливість обрати кілька варіантів)?

- Державні програми фінансування
- Покращення матеріально-технічного забезпечення установи
- Розширення цифрового доступу до фондів (використання сучасних онлайн платформ/програм)
- Посилення міжбібліотечної, міжінституційної співпраці
- Залучення громадських організацій та волонтерів
- Грантові ініціативи
- Інше _____

28. Чи є у вас рекомендації/пропозиції для покращення роботи з краєзнавчими фондами в умовах війни?

29. Чи готові ви поділитися досвідом роботи з краєзнавчим фондом у теперішніх умовах та опублікувати статтю в 36 випуску бюлетеня "Краєзнавча робота в бібліотеках України"?

30. Контактна інформація для зворотного зв'язку (ПІБ, посада, email, телефон)

Розділ II. Досвід регіональних бібліотек у краєзнавчій діяльності

З огляду на потребу у відкритості професійних практик і взаємному інформуванні між інституціями, запрошуємо фахівців бібліотек надсилати матеріали до щорічного інформаційного бюлетеня «Краєзнавча робота в бібліотеках України», який є майданчиком для фахового обміну та демонстрації практичного досвіду у краєзнавчій бібліотечній діяльності.

Публікації подано в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, посилань на джерела, а також використання назв документів, власних імен тощо несуть відповідальність автори публікацій.

УДК 070: 908 (477.83 – 25) «ЛОУНБ»

КРАЄЗНАВЧА МІСІЯ ЛОУНБ: ВИДАВНИЧИЙ АСПЕКТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ірина Лешнівська,

заступник директора з наукової роботи

КЗ ЛОР «Львівська обласна універсальна наукова бібліотека»

Культура у бібліотечній суб'єктності володіє найпотужнішим джерелом інформації, яке виступає у вигляді книг, часописів, атласів, стародруків, альбомів, інших видів документів або їхніх копій. Використовуючи цей арсенал, бібліотеки будують Україну в дітях, молодому поколінні українського народу, що є чи не найголовнішою частиною державотворчого процесу. «Головна криза – це криза людини», – писав Євген Сверстюк у своєму творі «Блудні сини

України». Ці слова стосуються українського народу, багатолітнє перебування якого в національній і соціальній неволі зумовило глибинні деформації в психіці та поведінці людини, коли переважають матеріальні інтереси і прагнення до зовнішнього комфорту.

І незважаючи на більш ніж 30-літнє існування української держави, більш ніж 10-літню війну з росією, включаючи повномасштабне вторгнення, завданням культури і надалі залишається збереження і побудова української держави.

Ідея України передбачає формування в душі підростаючого покоління патріотизму і жертвовності щодо Батьківщини, виховання відданості їй. Бо саме любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока пошана до вічних традицій народу є могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури суспільства. Високе поняття Вітчизни починається від рідного міста, села, вулиці, від рідного порогу. Воно передається з покоління в покоління з молоком матері, чарівною мелодією народної пісні, поетикою рідної мови. Любов до малої Вітчизни – це те, без чого неможливі ні справжній патріотизм, ні пов'язана з ним повага до інших народів, до загальнолюдських цінностей та ідеалів.

Проте мало любити свій край – його потрібно знати. Знання рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколінням прийдешнім.

Вивченням та популяризацією знань про край у різних аспектах займається бібліотека як центр краєзнавчої інформації та культурно-освітньої діяльності. Цей важливий напрям її роботи охоплює збір, збереження та надання користувачам інформації про регіон в контексті історії, культури, природи, економіки. Іншими словами, він включає в себе вивчення місцевої історії, популяризацію краєзнавчих видань, краєзнавчі елементи в оформленні бібліотеки, формування краєзнавчого фонду документів, а відтак появи інтересу до пізнання рідного краю, прищеплення любові до нього.

Отже, можна сказати, що краєзнавство – «це – комплексне, наукове і всебічне вивчення певної території /села, міста, області, краю/, популяризація і використання результатів цього пізнання з метою наближення життя до науки, засіб навчання і виховання національно свідомих громадян». /Шлях виховання і навчання. – 1935. – ч. 10. – С. 257/.

У добу інформаційних викликів і пошуку національних орієнтирів краєзнавство постає не лише як науковий напрям, але й як духовна опора, яка формує глибинне розуміння своєї землі, культури, історії. І у цьому процесі значну роль відіграють бібліотеки як хранителі пам'яті поколінь і активні агенти культурної трансформації.

Особливого значення набула краєзнавча діяльність бібліотек як інституцій культури, здатних акумулювати, зберігати, поширювати й популяризувати знання про історико-культурну спадщину свого регіону зі здобуттям незалежності, коли формування національної ідентичності стало завданням держави.

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека (надалі ЛОУНБ) посідає одне з провідних місць в регіоні у цьому процесі, поєднуючи дослідницькі, просвітницькі та видавничі функції.

У цьому дописі мова піде про одну з надважливих краєзнавчих функцій – видавничу.

Видавнича діяльність ЛОУНБ спрямована на актуалізацію регіональної ідентичності, плекання культурної пам'яті та популяризацію знань про Львівщину як складову українського історико-культурного простору. Бібліотека не лише популяризує краєзнавчу літературу, а й сама виступає вагомим видавничим осередком, що системно творить контент, присвячений локальній історії, визначним подіям, відомим громадсько-політичним та релігійним діячам, культурно-мистецькому та літературному середовищу краю.

Видавнича діяльність ЛОУНБ – це не лише фіксація фактів, а й творення простору для діалогу між минулим і сучасним, між локальним і національним. Її краєзнавчі видання сприяють утвердженню національної ідентичності, адже

саме від розуміння «свого» починається повага до «нашого» – загальноукраїнського. Вважаємо, що видавнича практика закладу є одним з ефективних інструментів культурного спротиву, ідентифікації та просвітництва в регіоні.

Побудова суверенної держави зумовила реорганізацію видавничої діяльності ЛОУНБ. Ми нарешті змогли заговорити до читача мовою наших забутих або незнаних героїв, поетів, письменників, митців; розпочати відродження кращих традицій українського краєзнавства, а відтак підвищити роль бібліотеки у відновленні історичної пам'яті народу, вихованні гідності і справжнього патріотизму, становленні його національної свідомості, без якої, в свою чергу, неможливо побудувати власну державу, перемогти ворога, подолати почуття меншовартості, відчувати себе, за словами Івана Франка, «живим і свідомим членом свого народу». Прийшло чітке розуміння, що недостатньо добре укомплектувати фонд документів, а необхідно розкрити його, популяризувати окремі видання, теми, авторів через усі доступні форми і методи бібліотечної роботи. Одним з таких засобів є власна видавнича продукція закладу, яка в першу чергу визначає його культурно-історичну позицію в наявному часі, розкриває його дух, є його обличчям, візитівкою регіону.

Через видавничу діяльність краєзнавча робота ЛОУНБ стала не декларованим, а пріоритетним напрямом. Зміни торкнулися тематичної переорієнтації закладу, пошуку меценатів і партнерів (за відсутності видавничої бази), співавторів і дописувачів.

Варто зазначити, що Львівщина розпочала свою краєзнавчу українську ходу задовго до незалежності: в 1986 році побачило світ перше видання зі серії **«Правда життя і образу»**. Призначення її – популяризація творчого доробку українських діячів, творчість яких упродовж багатьох десятиліть була малодоступною для громадськості. Видання серії – це методико-бібліографічні матеріали з питань повернення втраченої національно-культурної спадщини в Україну через популяризацію «забутих імен», «білих плям» історії. З часу заснування серії побачило світ 28 випусків, а читачам повернено імена Є.

Маланюка, О. Ольжича, О. Теліги, Г. Гордасевич, І. Калинця, О. Турянського, Ю.Липи. «Ім'я повернене народу. Антін Лотоцький», «Духовні материки Івана Гнатюка» (бориславський поет, з юнацьких літ – член ОУН, отримав 25 літ концтаборів), «Поетка з «княжої дружини. Ірина Калинець», «Клич доби. Юрій Липа». Перші спроби тісно пов'язані з товариством української мови «Просвіта» та видавництвом «Знання», завдяки яким ми мали змогу збільшити тираж, перейти від друкування на ротаторі до сучасних методів виходу книжкової продукції, забезпечити рекламу видань через підготовку змістовних обкладинок.

Презентаційні заходи, знайомства з цікавими людьми спонукали до появи серій **«Науковці Львівщини»**, в якій було видано бібліографічні покажчики, присвячені Андрієві Содоморі, письменникові, перекладачеві, вченому, педагогу; Нонні Копистянській, літературознавиці, філологові, історикові та теоретику літератури, заслуженому професорові Львівського університету; Іванові Лозинському, літературознавцю, бібліографу, авторові публікацій польською і чеською мовами; **«Життя коротке, а мистецтво вічне»**, **«Митці Львова»**. Завдяки двом останнім серіям користувачам було презентовано імена Володимира Івасюка («Лицар української пісні»), відомої музикознавиці Оксани Паламарчук («Оксана Паламарчук – музикознавець, театрознавець, журналіст»), вченого – етнографа, відомого мистецтвознавця Архипа Данилюка («Архип Данилюк»), музикознавиці, професора, академіка Стефанії Павлишин («Стефанія Павлишин», «Стефанія Павлишин у своїх працях і висловах сучасників»).

Голова клубу греко-католицької інтелігенції Іван Гречко був ідейним натхненником серії **«Галицькі митрополити»**, яка стала концентрацією відродження на Львівщині українських традицій, духовності, історичної пам'яті. Рік її появи – це рік здобуття нашої незалежності – 1991. В цій серії побачили світ видання, присвячені Андрею Шаптицькому «Велетень духу і серця», Любомиру Гузару «Будівничий української церкви», Йосифу Сліпому «І хресний шлях – у полум'ї свічі, вінку терновім і вогні калини», «Слідами

сповідника віри Володимира Стернюка», «Душпастир і політик. Іван Гриньох», «Ієрарх церкви, з руїн піднятої. Мирослав – Іван Любачівський», «Український мученик ХХ ст. О. Климентій Шептицький».

У часи соціальних зрушень, загроз інформаційній безпеці та втрати ідентичності саме культурна спадщина стала тим ресурсом, що об'єднував громадськість та зміцнював національну свідомість. Видавнича діяльність Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки не лише задовольняла науково-дослідницький та освітній попит, але й виконувала глибоку ідеологічну функцію – формувала ментальну карту українця, укоріненого у своєму культурному ґрунті. Так, з'явилася серія **«Славетні галичани»**, яка продовжила життя Великому галичанину – Ігореві Білозіру у посібнику до 60 – річчя від дня його народження **«Білий птах української ночі»**, стала останньою громадською даниною шани видатному музейнику нашої доби Борису Возницькому, композиторам Мирославу Скорику, Миколі Колессі у вигляді рекомендаційних списків **«Збирач втрачених скарбів. Борису Возницькому - 85»**, **«Мелодії життя Мирослава Скорика»** тощо. Перед читачами розкрито постаті Оксани Білозір **«Українкою ж я народилася...»** і Івана Гаврилюка **«Пишаюся тим, що я українець...»** (методико-бібліографічні матеріали), **«Розмахом могутніх крил. Олекса Новаківський»** (рекомендаційний список літератури), **«Він був гордим українцем, а не прислужником малоросом. Теофіль Камаринець»** (пам'ятка користувачеві), **«Себе шукаю я не в спокої – в роботі. Богдан Ступка»** (методико-бібліографічні матеріали).

Краєзнавчі видання ЛОУНБ – це передусім ресурси глибокого пізнання «малих батьківщин»: міст, сіл, окремих історичних постатей, ремесел, обрядів. Саме через осмислення локального користувач поступово вибудовує стійке уявлення про приналежність до українського культурного простору в цілому. Такі видання часто стають «першим дотиком» до історії для молоді, студентства, нових мешканців регіону.

Клопітка робота передувала виходу в світ біобібліографічного нарису **«Іван Путила: погляд крізь роки»** зі серії **«Краєзнавці Львівщини»**. Він був

присвячений Іванові Путилі – вчителю за фахом, краєзнавцю за покликанням, який займався збиранням відомостей про історію міст і сіл Перемишлянського району, створенням архіву біографічних відомостей видатних краян, відновленням забутих сторінок визвольних змагань на теренах району, а й ще був активним представником громади. Видання вийшло до 75 – річчя від дня його народження.

Бути українцем – значить знати, звідки ти родом. Пам'ятати голос рідної землі, берегти історію свого народу, пишатися героями і традиціями. Тому ЛОУНБ вважає за свій обов'язок повертати українцям їхню пам'ять і гідність через свою видавничу продукцію. Кожне її видання – це крок до усвідомлення: ми маємо глибоке коріння і високу місію. Кожне слово, збережене і надруковане бібліотекою, здатне формувати націю. ЛОУНБ давно вже стала не лише збирачем і сховищем книг, а й автором десятків краєзнавчих видань, які з'єднують в одне ціле минуле і сучасне, місцеву історію з всеукраїнською через видання про наших героїв, які віддали життя за соборну Україну. Ми вчимося самі і вчимо наших користувачів «чути себе українцями» – не за паспортом, а за глибиною розуміння себе. Саме тому домінуючою серією закладу, яка основним напрямом своєї роботи обрала утвердження ідеології державотворення, формування національної свідомості користувачів бібліотеки та бібліотек Львівщини, є серія **«Поборники державності України»**. Бібліографічні покажчики, методико-бібліографічні матеріали, малі форми бібліографії дали змогу користувачам познайомитися і збагнути велич таких постатей як Євген Коновалець, Степан Бандера, Ярослав Стецько, Андрій Мельник, Василь Кук, Роман Шухевич, Олена Степанівна, Ольга Басараб, Роман Дашкевич, Марко Боєслав; шістдесятників В'ячеслава Чорновола, Михайла Гориня, Ігоря Калинця, Валентина Мороза; дізнатися правду про українську дивізію «Галичина», «Українську повстанську армію», «Західноукраїнську Народну Республіку», Українську революцію 1917-1921 рр., Крути.

Не оминає ЛОУНБ і наших сучасників. Вони представлені серією #ЧитайUA. Нове літературне покоління. Це Сергій Жадан, Андрій Любка, Макс

Кідрук, Софія Андрухович; львів'янка, одна з найпопулярніших письменниць сучасної української літератури, авторка твору, який став основою для серіалу «Кава з кардамоном», Наталія Гурницька («Вистояти, не зламатися і зберегти у собі світло добра і любові»; пам'ятка користувачеві); Любко Дереш, родом з Пустомит «Я – частина світу» (методико-бібліографічні матеріали).

У практику роботи ЛОУНБ увійшли видання серії «Рік проголошено», в якій побачили світ афіша з нагоди Року української книги «Нація захищається і відроджується у слові», шорт-лист до 60-річчя від дня народження В. Івасюка та 30-річчя з дня його трагічної смерті «Моє життя – обірвана струна», афіша до Року пам'яті жертв Голодомору в Україні «Чорна сповідь моєї вітчизни та її затамований біль» та методичні поради «Криваві сліди великого терору», пам'ятка користувачеві до 140-річчя від дня народження Івана Боберського «Кріпи свої сили, бо як ти слабкий, то світ скрутить тобі карк».

У видавничій діяльності бібліотеки значне місце посідають інформаційні матеріали: дайджести «У розвитку села – майбутнє нашої держави» про українське село як оберіг української мови, культури, зрештою, держави; «Пізнаймо Європу в Україні» (2010-2013), «Будуймо Європу в Україні» (з 2014), які торкаються питань євроінтеграційних процесів в Україні від пізнання до побудови європейського життя.

Краєзнавча видавнича діяльність ЛОУНБ ґрунтується на системному і методично виваженому підході до формування змісту, добору джерел та організацій співпраці з фаховою спільнотою. Основною ознакою цієї роботи є поєднання бібліографічних, історичних, етнографічних, мистецтвознавчих та соціокультурних складових. Формування контенту майбутніх видань базується на постійній роботі з локальними історичними джерелами (вітчизняними фондами, приватними колекціями, виданнями з діаспори); контактами з місцевими дослідниками краю, вчителями історії та філології, викладачами, людьми, які брали участь у національно-визвольних змаганнях 40 – 60-х років минулого століття, учасниками російсько-української війни і повномасштабного вторгнення.

Внутрішня необхідність, бажання прислужитися майбутнім дослідженням російсько-української війни, прагнення сказати своє слово про кожного воїна, захисника і захисницю, волонтера, благодійника, медика, капелана і зрештою, як данина пам'яті, вдячність за нас, наших дітей, за те, що ми є спонукали до появи матеріалів про війну зі серії «Поборники державності України».

Революції гідності були присвячені методико-бібліографічні матеріали «Ми любили Вас всіх, та найдужче – свою Україну», які містять розділ «Люди, які змінили історію України ціною власного життя», де мова йде про наших краян, які віддали своє життя в ті тривожні дні. Учасникам антитерористичної операції на Сході України (воїнам, волонтерам, благодійникам, священникам, медикам) присвячено бібліографічні покажчики «АТО. Неоголошена війна. Хроніка подій. 2014-2017», «ООС. Неоголошена війна. Хроніка подій. 2018-2021». Продовженням висвітлення героїчних та трагічних сторінок російсько-української війни є бібліографічний покажчик «Єднаймося, браття, в цю лиху годину! Нехай ворог знає: ми за Україну!». Було змінено й змістовий формат календаря «Пам'ятні дати _____ року» зі серії «На допомогу плануванню». У 2022 році він вийшов під цією назвою, але було введено розділ «Пам'ятаємо, не забудемо» про учасників російсько-української війни, яким би виповнилося 25,30,35 і т.д. років. Сюди ж увійшли герої Небесної сотні, які б відзначали круглі дати народження. З 2023 року календар змінив назву на «Пам'ятні дні, дати, свята, події».

Дуже цікавим краєзнавчим проєктом став проєкт «Жіночі імена у вулицях Львова», ідейними натхненниками якого були громадські організації «Жіночий вибір України» та «Центр «Жіночі перспективи». Стартував він у 2015 році. Зацікавив зміст проєкту, а інтерес доповнився ще й тим, що слово «бібліотека» – жіночого роду і бібліотечний персонал – це переважно жінки. Була проведена значна дослідницька робота і, як результат, 35 вулиць Львова зі жіночим персоніфікованим обличчям увійшло спочатку в окремі видання про осіб, назви яких носять вулиці Львова, у форматі рекомендаційних списків літератури, а

пізніше у збірник «Жіночі імена у вулицях Львова» зі серії «Жіноче обличчя Львова» у двох частинах, де вже йшлося про вулиці і осіб у форматі довідника.

І, звичайно ж, важливе місце у популяризації краю, його пізнанні, належить краєзнавчим календарям – щорічникам «Львівщина у ... році. Знаменні і пам'ятні дати краю», «Митці Львівщини», «Заграва. Імена на літературній карті Львівщини», а також краєзнавчому інформаційному науково-допоміжному покажчику «Львівщина: літопис краю». Створенню таких бібліографічних покажчиків сприяє інтерес користувачів до краєзнавчої інформації. Ці видання є важливим джерелом для науковців, бібліотечних працівників і читачів.

Ідентичність починається з пам'яті. А пам'ять – з розповіді. Хто, як не бібліотека, може перетворити розповідь про рідний край на джерело гордості, натхнення і самопізнання.

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека має тривалу і послідовну традицію краєзнавчої видавничої діяльності, яка містить широкий спектр тем: історико-культурну спадщину Львівщини, постаті діячів регіону, події, традиції тощо.

Тематика видавничої продукції закладу охоплює питання:

- загальноісторичні
- «Чин української національної гідності» (до 70-річчя з часу проголошення у Львові Акта відновлення Української держави)
- «Західна Україна: боротьба за соборність» (до 85-х і 100-х роковин проголошення ЗУНР)
- «Від Акту Злуки до Дня соборності України» (до 100-літнього ювілею історичної події)
- «Крізь сміх заліза», «Здобудемо українську державу або згинемо в боротьбі за неї», «Коли війна вривається у двері, ... потрібно брати зброю, і право на життя відстояти в горнилі бою...» (до створення Української повстанської армії)

- «Відгомін трагічного минулого» (до 65 роковин львівського псевдособору)

- про видатних політичних та громадських діячів

- «Провідник буремної доби». Євген Коновалець

- «Василь Кук – головний командир УПА. Бути справжнім патріотом, будівником держави, пишатися приналежністю до Шевченкового роду»

- «Слово як зброя». Петро Полтава

- «Унікальна постать українського політикуму». Михайло Горинь

- «Україна є там, де український патріот. Україна є там, де її сини...»

Андрій Мельник. Українська військова організація

- «Життя, віддане Україні». Слава Стецько

- «Жертовна праця задля добра і величі рідного народу – обов’язок кожного українця» Ярослав Стецько

- «Прийти і вмерти на своїй землі». Роман Шухевич

- «До багнета прирівняли перо». Георгій Гонгадзе

- про відомих письменників і молоде літературне покоління

- «Одне було у нього завсідги на душі: свій рід, свій язик, своя словесність, своя народність», «Згадаймо Пророка галицького...» Маркіян Шашкевич

- «Перехрестя часів у прозі Романа Федоріва»

- «Я жила і творила тільки для неї, Батьківщини моєї!» Галина Гордасевич

- «У новому часі та просторі». Роман Лубківський

- «Піонерка українського фемінізму». Наталія Кобринська

- «Нам пора для України жити», «Листок за листком – цитатник на щодень з творів Івана Франка», «Вірю в силу духа». Іван Франко

- «Щоб до душі душею промовляти, то треба, щоб ті душі поріднилились». Леся Українка і Галичина

■ про вітчизняних діячів церкви /Андрей Шептицький, Йосиф Сліпий, Любомир Гузар, о. Климентій Шептицький, о. Володимир Стернюк, о. Омелян Ковч/

■ популяризація державної мови

- 1988 рік. Новітнє відродження України (до 25-річчя з часу створення Товариства української мови)

- Гуртуймося в рідному слові

- Осередок українського просвітництва (до 160-річчя з часу створення Народного дому у Львові)

- Дух, наука, думка, воля (до 140-річчя з часу заснування Наукового товариства ім. Т. Шевченка)

- Просвіта своєї праці ще не скінчила... (до 150-річчя товариства «Просвіта»; методичні поради і бібліографічний покажчик)

- Творці незалежної науки (до 150-річчя НТШ)

- Націю творить мова

■ про визначних митців

- «Білий птах української ночі». Ігор Білозір

- «Він ще не все нам сказав». Володимир Івасюк

Діапазон типів видань Бібліотеки досить широкий: методичні поради, методико-бібліографічні матеріали, рекомендаційні списки літератури, посібники, біобібліографічні нариси, пам'ятки користувачеві, бібліографічні покажчики, збірники, дайджести, афіші.

Краєзнавчі видання мають чітку логічну побудову. Містять вступ із концептуальним обґрунтуванням теми; систематизовані тематичні блоки, кожен з яких містить свою передмову; супровід (цитати, висловлювання, звернення до користувачів, вірші, тексти пісень); бібліографічний апарат (посилання, списки джерел, покажчики). В практику роботи бібліотеки увійшло наповнення електронного контенту повнотекстовими матеріалами, особливо малих форм

бібліографії, інформаційних матеріалів, що значно розширило географію використання видань.

Реалізуючи свій видавничий потенціал ЛОУНБ поєднує класичні бібліотечні функції з просвітницькою місією, актуалізуючи локальний історико-культурний контент у нових форматах. Це дає змогу не лише задовольняти інформаційні запити різних груп користувачів, а й зміцнювати ціннісні основи української нації.

Бібліотека виступає не лише медіатором між минулим і сучасним, а й активним учасником культурної політики на місцевому рівні, сприяючи інтеграції локального в національний контент.

Власну видавничу продукцію ЛОУНБ видає на рівні сучасних вимог не лише з погляду інформативності, а й художнього, естетичного оформлення. Розуміючи значення реклами у популяризації власного продукту, але за відсутності видавничої бази, ЛОУНБ змушена була шукати партнерів, зацікавлених у виданнях закладу. Першим спільним довготривалим видавничим проектом став краєзнавчий календар «Літератори Львівського краю» (1996), який вийшов у світ за сприяння колишнього директора НТБ НУ «Львівська політехніка» п. О. Шишки, нашого галицького краєзнавця. Це дало можливість відмовитися від друкування на ротаторі, а видання закладу набули сучасного поліграфічного оформлення, збільшився тираж. Відтак були спільні видавничі проекти з Львівським об'єднанням Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Львівським Ставропігійським братством св. Андрія Первозванного, видавництвами «Знання», «Камула» і «Червона калина», студентською науково-філософською бібліотекою НУ «Львівська політехніка». Проте це були поодинокі випадки підтримки окремих тем або видань. Лише у 2002 році ЛОУНБ в особі одного з керівників видавництва «Ліга-Прес» Станіслава Дикого отримала надійного партнера, співпраця з яким тривала майже 20 років. Усі найзнаковіші видання, з тиражем щонайменше 35 примірників, були пов'язані з цим видавництвом і цією людиною. Це було не зовсім партнерство, це була спільна любов до свого краю, яка розпочалася

виданням методико-бібліографічних матеріалів «Західна Україна: боротьба за соборність» та «Нам пора для України жити. Іван Франко», яке вийшло в світ за фінансової підтримки Львівської обласної організації Української Народної Партії. Останніми роками ЛОУНБ співпрацює з видавництвом «Растр».

Краєзнавчі видання, створені Бібліотекою – це цеглина у фундамент нашої ідентичності, це жест вдячності минулому й заклик до відповідальності перед майбутнім. Ми намагаємося утверджувати образ бібліотеки, яка є активним суб'єктом творення нації, культури, пам'яті.

З 1991 року вийшло друком більше ніж 600 назв видань персоналій, не включаючи дайджести, календарі, фахові матеріали, і більше ніж 20 тисяч примірників помандрувало у публічні бібліотеки Львівщини, НБУ ім. Я. Мудрого, музеї Рівненщини і Тернопільщини, київські бібліотеки, в діаспору.

Видавничий контент акумульований в біобібліографічному довідникові «Видавниче обличчя краю», бібліографічному покажчику «Видавничих палітра краю. ОУНБ (1991-2015)», «Каталозі видань із серій «Поборники державності України» та «Галицькі митрополити», «Каталозі видань із серії «Правда життя і образу».

Висновки з викладеного вище:

Сьогодні в час повномасштабної війни, краєзнавство стало чи не одним з найголовніших напрямів діяльності бібліотеки, бо це напрям утвердження нашої ідентичності, усвідомлення себе громадянином України, формування національної гордості та людської гідності. Відстоювання своєї мови, пісні, традицій, звичаїв – це ідеологія. Ідеологія є складовою частиною виховання, іншого напрямку у вихованні немає. «Будувати державу без ідеології – це все одно, що пробувати вийти без компаса з дрімучого лісу» (Олег Гринів).

Ми повинні виховувати читача національно свідомим і в цьому нам допомагає краєзнавство. «Наше завдання – зернину до зернини збирати матеріал про наше минуле, щоб побудувати від нього міст і з'єднати в єдине ціле наше теперішнє та майбутнє» (Іван Вашків).

Необхідно нарешті усвідомити, що не буде такого дня, який розділить час на вчорашній і завтрашній. За зміни у свідомості людей необхідно боротися, і завдання бібліотек і кожного просвітителя робити це шляхом популяризації української книги, клопіткої краєзнавчої роботи.

Список використаних джерел:

Ващенко Г. Виховний ідеал [Текст]: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т.1. /Григорій Ващенко; Всеукр. пед. товариство ім. Г. Ващенка. – 4-те вид. – Львів: Камула, 2006. – 278 с.

Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори [Текст] /Львів. організація Всеукр. пед. т-ва ім. Г. Ващенка. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 213 с.

Дем'ян Г. На допомогу краєзнавцям-дослідникам повстанського руху [Текст] /Г. Дем'ян; Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Львів обл. організація. – Львів, 1992. – 16 с.

Кисельова В., Михайлова О., Чеховська І., Зміни в організації краєзнавчого контенту на сайтах регіональних бібліотек у контексті рекомендацій наукових досліджень Національної історичної бібліотеки України [Текст] /В. Кисельова, О. Михайлова, І. Чеховська; Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 42 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, АБУ. – Київ, 2015. – с. 52-60.

Кушнарєнко Н. М. Історія бібліотечного краєзнавства в Україні [Текст]: навч. посібник /Н. М. Кушнарєнко; Харк. держ. ін.-т культури. – Харків: ХДІК, 1993. – 150 с.

Сергєєва М. В. Бібліотечне краєзнавство: стан та проблеми [Текст] /М. В. Сергєєва /Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали п'ятої міжнародної конференції, 11-12 вересня 2013 року; Львів /Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Національний університет «Львівська політехніка», Науково-технічна бібліотека; [редколегія: О. В. Шишка, Н. Е. Куманець, Д. О. Тарасов, І. О.

Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів] – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – с. 409-421.

Приймак С. Наукова робота ОУНБ ім. Д. І. Чижевського з популяризації життя і діяльності славетних земляків [Текст] /Світлана Приймак //Бібліотечна планета. – 2020. – № 1. – С. 12.

Серкіз Я. З історії галицького краєзнавства [Текст] /Ярослав Серкіз //Галицька брама. – 1995. – № 5. – С. 2.

УДК 027.53:908(045)(477.43)

**КРАЄЗНАВЧІ ІНІЦІАТИВИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОУНБ: ВІД
ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРІЇ ДО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
СПАДЩИНИ**

Зоя Філіппенко,

завідуюча відділом краєзнавства,

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека.

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека (ОУНБ) завжди активно займалася популяризацією літератури про рідний край, переживаючи при цьому як періоди піднесення, так і спаду. Збереження, комплектування та систематизація фонду, а також формування краєзнавчого довідково-бібліографічного апарату стали основою для подальшої роботи. Вже у 1945 – 1947 рр. краєзнавчу літературу було взято на окремий облік, розпочато пошук втрачених у воєнний період видань. У 1966 р. при бібліографічному відділі з'явився сектор краєзнавчої літератури, який згодом перетворився на повноцінний відділ. Його працівники активно досліджували, популяризували краєзнавчу літературу та займалися видавничою діяльністю. Після отримання Україною незалежності 24 серпня 1991 р. [1], краєзнавство набуло особливого

значення, ставши важливою сферою науково-практичної діяльності та громадського руху. Сьогодні зміст краєзнавчої функції полягає в збиранні, зберіганні та забезпеченні доступу користувачів до традиційних та електронних краєзнавчих документів, а також до інформації про них з метою повного й оперативного задоволення краєзнавчих інформаційних потреб [5, с. 120]. Особливу увагу фахівці відділу приділяють формуванню краєзнавчого фонду, яке базується на вивченні соціального, історичного, культурного, економічного розвитку Хмельниччини, краєзнавчих інформаційних потреб, інтересів та запитів користувачів [5, с. 166], працюють над поповненням довідково-бібліографічного апарату, котрий призначений для розкриття складу та змісту документів, пов'язаних з краєм змістом, походженням та авторською належністю, займаються розробкою наукових та рекомендаційних бібліографічних покажчиків. Відділ популяризує історичну та культурну спадщину Поділля та Південно-Східної Волині, яка охоплює наукову роботу, участь у наукових і соціологічних дослідженнях.

Цьогоріч відділ краєзнавства Хмельницької ОУНБ взяв участь в опитуванні «Краєзнавчі фонди регіональних бібліотек в умовах російсько-української війни», яке проводила Національна історична бібліотека України з метою дослідити сучасний стан краєзнавчих фондів та сприяти пошуку ефективних стратегій формування, збереження і використання краєзнавчих документних ресурсів.

Краєзнавчий фонд є документальною базою діяльності бібліотеки, він універсальний за змістом, комплектується з усіх галузей знань та відображає життя Хмельницької області. На сьогодні фонд відділу становить 7327 прим., з них:

- 96 % – книги;
- 3 % – періодичні видання;
- 1 % – інші види.

Фонд за змістом:

- суспільно-політична – 29 %;

- науково-природнича – 4 %;
- технічна – 2 %;
- сільськогосподарська – 1 %;
- мистецтво і спорт – 2 %;
- художня література – 46 %;
- мовознавча та літературознавча – 16 %.

Основну частину фонду відділу (99 %) становить література українською мовою, лише 1 % – мовами національних менших.

У фонді зберігаються рідкісні і цінні видання, які становлять 12 % від загального фонду відділу, 72 % – видання з дарчими написами.

У формуванні краєзнавчого фонду значна увага приділяється його комплектуванню. Основними джерелами поповнення фонду є дарунки від авторів, краєзнавців, користувачів; власні видавничі проєкти бібліотеки та надходження обов'язкового примірника документів у порядку, встановленому Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (стаття 17). У 2024 р. у фонд відділу надійшло 339 прим., з них 89 % книг – це література, яка щойно вийшла у світ. Важливим джерелом інформації є і місцеві періодичні видання. Минулоріч вони становили 11 % від надходження. Від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну кількість нових надходжень не зменшилася.

Успіх краєзнавчої роботи залежить не лише від добре укомплектованого краєзнавчого фонду, а й від добре організованого довідково-бібліографічного апарату, на основі якого будується робота по задоволенню запитів читачів, виконанню довідок краєзнавчого характеру, інформаційному забезпеченню тем, пов'язаних з історико-культурними, природничо-науковими, промислово-економічними аспектами життя краю.

Довідково-бібліографічний апарат (ДБА) відділу включає в себе енциклопедії, словники, довідники, бібліографічні покажчики та представлений зведеним краєзнавчим каталогом, корпоративним електронним зведеним краєзнавчим каталогом, системою картотек та баз даних. У відділі ведуться

тематичні краєзнавчі картотеки: «Картотека місцевих періодичних видань», «Видання з дарчими написами», «Бібліотека діаспори», бази даних «Краєзнавство Хмельниччини» та зведена база даних місцевих документів «Книга Хмельниччини» (у вигляді файлового документу).

Популяризація краєзнавчого фонду – одна із функцій відділу. Фахівці відділу завжди в пошуках нових форм та методів організації соціокультурних заходів. Літературне краєзнавство вирізняється серед усіх напрямків діяльності.

З 2022 року започатковано проєкт «Обласний літературний тур», спрямований на вивчення, пізнання, дослідження і висвітлення творчості письменників, вшанування їх пам'яті. Реалізовується проєкт спільно з Хмельницьким обласним літературним музеєм, Хмельницькою обласною організацією Національної спілки письменників України, закладами освіти та культури [2, с. 261].

Літературний тур – це можливість «пройтися стежками», де свого часу ходив літератор, відвідати його малу батьківщину, поспілкуватися з родичами, друзями, знайомими, завітати у місцеву школу чи будинок культури, де досі зберігаються його світлини, переглянути сімейні фотоальбоми, погортати улюблені книги автора, дізнатися про його захоплення та покласти квіти на могилу митця.

Плануючи обласний літературний тур, опрацьовується рекомендаційний бібліографічний довідник «Календар знаменних і пам'ятних дат на 20... рік», де зазначені відомості про письменників-ювілярів. Розробляється програма, обираються локації, де будуть відбуватися заходи, визначаються маршрути.

Під час літературного туру відбувається цикл соціокультурних заходів. Відкриття проходить на базі Хмельницької ОУНБ за участю рідних письменника, колег по перу, односельчан, знайомих, поціновувачів творчості. На заході презентуються книжкові виставки-інсталяції з фондів бібліотеки, Хмельницького обласного літературного музею та особистих фондів родини.

У 2022 році відбувся перший обласний літературний тур «Розтану сам – лишу свою надію!», приурочений пам'яті Миколи Мачківського, поета,

прозаїка, члена Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, уродженця села Хоросток, що на Славутчині та проведений з нагоди 80-річчя від його дня народження. У рамках туру відбулися заходи: відкриття (URL: http://ounb.km.ua/news/2022/2022_01_14_4/2022_01_14_4.php); поетичні читання «Лишить надовго власний слід...» (URL: http://ounb.km.ua/news/2022/2022_04_22_6/2022_04_22_6.php); літературний вояж «Життєвими стежками Миколи Мачківського» (URL: http://ounb.km.ua/news/2022/2022_08_11_1/2022_08_11_1.php); вечір пам'яті «Слово, осяяне любов'ю» (URL: http://ounb.km.ua/news/2022/2022_11_25_5/2022_11_25_5.php).

10-й річниці з дня смерті Григорія Яковича Храпача, поета, прозаїка, члена Національної спілки письменників України, лауреата обласної премії ім. Микити Годованця, міської премії ім. Богдана Хмельницького, обласних премій ім. Тараса Шевченка та Володимира Булаєнка, уродженця села Гелетинці Хмельницького району, приурочений обласний тур пам'яті «Син Прибузької землі», проведений у 2023 році. Загалом відбулося 5 заходів: відкриття туру (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_03_16_6/2023_03_16_6.php); День пам'яті «Село Гелетинці – мала батьківщина Григорія Храпача» (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_07_03_3/2023_07_03_3.php); бібліоюзаювання «Храпачевий мед та його властивості» (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_08_15_3/2023_08_15_3.php); презентація картин із приватної колекції родини Храпачів «Майстер пензля – Григорій Храпач» (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_10_26_2/2023_10_26_2.php); читацька конференція «Повість-реквієм Григорія Храпача «Під хрестом» – трагічна сторінка голодомору 1932 – 1933 років» (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_11_24_5/2023_11_24_5.php).

У 2024 році проведено обласний літературний тур «Я жив, творив, спокутував, кохав...!» до 80-річчя з дня народження Миколи Федунця, поета, журналіста, члена Національної спілки письменників України і Національної спілки журналістів України, заслуженого працівника культури України,

лауреата міжнародних літературних премій імені Івана Кошелівця та Дмитра Нитченка, обласних літературних премій імені Тараса Шевченка, Микити Годованця, Володимира Булаєнка, Григорія Костюка, Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні» та Хмельницької міської премії імені Богдана Хмельницького, уродженця села Сушівці на Білогірщині (URL: http://ounb.km.ua/news/2024/2024_01_11_2/2024_01_11_2.php).

Під час мандрівки «Витоками Федунцевої долі» [6] делегація побувала у Білогірській та Ямпільській селищних громадах Шепетівського району (URL: http://ounb.km.ua/news/2024/2024_05_01_1/2024_05_01_1.php).

У рамках туру проведено літературне досє «Хмельницька обласна премія імені Миколи Федунця за кращу поетичну збірку: історія та лавреати» (URL: http://ounb.km.ua/news/2024/2024_06_21_3/2024_06_21_3.php); літературну екскурсію «Хмельницький в житті Миколи Федунця» (URL: http://ounb.km.ua/news/2024/2024_08_28_2/2024_08_28_2.php).

Цьогоріч традиційно відбулося відкриття обласного літературного туру «Герась Соколенко: поет невідомої долі» до 105-річчя від дня народження поета, уродженця с. Михля Заславського повіту Волинської губернії (сьогодні це село Ізяславської міської територіальної громади Шепетівського району) (URL: http://ounb.km.ua/news/2025/2025_02_26_2/2024_02_26_2.php).

На базі Ізяславського історико-краєзнавчого музею спільно з Ізяславською міською публічною бібліотекою у рамках туру проведено літературно-меморіальну студію «Ми поети з далеких провінцій, над знаменами сонце несем...» [4]; здійснено літературну мандрівку «Горю вогнем і не згораю. Цілую молодість свою» [3], під час якої учасники відвідали м. Ізяслав, побували в колишньому приміщенні друкарні, де у 1942 – 1943 рр. видавалася газета «Заславський вісник», і де поет друкував свої перші вірші, завітали до громадської організації «Заславське козацьке товариство "Козацький курінь"», поринувши в минуле краю, ознайомилися зі старовинними експонатами та експозиціями про відомих уродженців, зайшли в Ізяславський історичний музей і пройшлися вулицею Герася Соколенка. Делегація відвідала малу батьківщину

поета. Завітали у Михлянський ліцей, де шанують пам'ять письменника, побували на місцині, де стояв будинок, в якому народився і жив літератор ([URL: http://ounb.km.ua/news/2025/2025_05_29_1/2025_05_29_1.php](http://ounb.km.ua/news/2025/2025_05_29_1/2025_05_29_1.php)).

Заплановано ще один захід – літературний хронограф «Герась Соколенко – сурмач визвольної боротьби» у м. Шепетівка, де у 1943 році поета було заарештовано за причетність до українського підпілля і запроторено до в'язниці.

Обласний літературний тур як форма соціокультурної роботи зарекомендував себе як дієвий спосіб промоції книги та читання, зокрема популяризації творчості письменників – уродженців краю, які залишили помітний слід в історії української літератури.

Фахівці відділу беруть участь в проєктах з організації культурно-освітніх заходів, літературних читань, зустрічей з письменниками тощо. У 2024 році реалізовувався культурно-мистецький проєкт «Творча діада», який став переможцем конкурсу культурно-мистецьких проєктів, спрямованих на організацію та проведення заходів з промоції читання за підтримки державної установи «Український інститут книги» за кошти державного бюджету України. Метою проєкту була популяризація творчості сучасних українських письменників, української літератури та розвиток читання, наближення книги до аудиторії, підвищення іміджу публічних бібліотек Хмельниччини. Проєкт передбачав проведення літературного туру бібліотеками Хмельницької області за участю сучасних українських письменників Володимира Лиса та Надії Гуменюк [7].

Надія Гуменюк є нашою землячкою, народилася в селі Онацьківці на Полонщині (сьогодні це Полонська міська громада Шепетівського району). У її творчому доробку – поетичні збірки і прозові книги, які є у фондах Хмельницької ОУНБ. На заходи з літераторами, що відбувалися у Кам'янець-Подільському, Хмельницькому та Шепетівському районах, завітали представники місцевого самоврядування, колеги по перу, працівники культури,

внутрішньо переміщені особи, люди поважного віку, педагоги й здобувачі загальної середньої освіти.

За допомогою різних форм роботи (літературна імпреза, письменницьке рандеву, знайомство зблизька, авторська зустріч, читацький кемпінг, творча зустріч) користувачі публічних бібліотек області дізналися про життя і творчість письменників. На заходах презентувалися книжкові виставки з фондів книгозбірень області.

У практику відділу ввійшла співпраця з комунальною установою Хмельницької міської ради «Центр професійного розвитку педагогічних працівників». У 2023 році, у День української писемності та мови, в бібліотеці відбувся фестиваль «Мовосфера». Учасниками стали письменники, педагоги-філологи, бібліотечні фахівці, учасники розмовного клубу «Скажи мені українською» та користувачі бібліотеки. Під час фестивалю презентовано літературний проєкт «До автора в читальню», в якому взяли участь подільські поети й прозаїки, члени Національної спілки письменників України Ольга Саліпа, Ольга Ткач, Альона Радецька, Віоліна Ситнік, Юрко Даценко. Авторські зустрічі відбувалися на п'яťох локаціях, де письменники презентували власні книги, розповідали про їхніх героїв, давали відповіді на запитання учасників. Присутнім було презентовано книжково-ілюстративну виставку «Нас єднає мова», на якій представлено літературу з історії писемності та правопису, видання класиків української літератури, сучасну українську книгу та літературу війни (URL: http://ounb.km.ua/news/2023/2023_10_27_2/2023_10_27_2.php).

Співпраця з КУ «Центр професійного розвитку педагогічних працівників» продовжується. Фахівці відділу краєзнавства долучаються до методичних об'єднань освітян Хмельницької міської територіальної громади. У 2024 році відбулася «Літня школа стійкості – 2024: визначаємо пріоритети», де вчителям історії було презентовано краєзнавче видання «Хмельниччина: минуле, що дивує» Сергія Єсюніна, кандидата історичних наук, ученого секретаря Хмельницького обласного краєзнавчого музею, члена Національної спілки

журналістів України та Національної спілки краєзнавців України ([URL: http://ounb.km.ua/news/2024/2024_08_28_1/2024_08_28_1.php](http://ounb.km.ua/news/2024/2024_08_28_1/2024_08_28_1.php)). Цьогоріч взяли участь у «Літній школі професійного зростання – 2025» і познайомили шкільних бібліотекарів з маловідомими письменниками краю. Присутні дізналися про життєвий і творчий шлях Ярослави Слободян й Тетяни Безушко-Граб з Ярмолинець, Тетяни Гринчук зі Старокостянтинова та Ольги Горпинюк з Дунаївців. Поетки й прозаїкині презентували свої дебютні книги та видання, куди увійшли їхні твори ([URL: http://ounb.km.ua/news/2025/2025_08_22_1/2025_08_22_1.php](http://ounb.km.ua/news/2025/2025_08_22_1/2025_08_22_1.php)).

Звичайно, це лише частина роботи, яку здійснюють фахівці відділу краєзнавства. Вони систематично відслідковують подієвість всієї Хмельницької області, висвітлюють інформацію на сайті бібліотеки, у соціальних мережах, регіональних засобах масової інформації та є активними дописувачами всеукраїнських періодичних видань.

Краєзнавство – це неосяжні можливості у вихованні майбутніх громадян України справжніми патріотами, українцями. Адже Батьківщина починається для людини там, де пройшло її дитинство. Видатний філософ Г. Сковорода вважав, що потрібно «пізнати свій край, себе, свій рід, свій народ, свою землю».

Бібліотечне краєзнавство – це сфера, яка поєднує традиційні й інноваційні напрямки. Завдяки цьому бібліотечне краєзнавство завжди мало, має і в перспективі збереже своє пріоритетне значення в системі діяльності бібліотечного соціального інституту.

Список використаних джерел:

1. Акт проголошення незалежності України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1427-12#Text> (дата звернення: 12.09.2025).
2. Баворовська О. Зберігаємо пам'ять – популяризуємо творчість. Поділля і Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю : матеріали II всеукр. міждисциплінар. наук.-практ. конф. Хмельницький, 2025. Вип. 2. С. 260-268.

3. Гайдащук Т. Відоме про відому людину : [про літ. мандрівку «Горю вогнем і не згораю. Цілую молодість свою...» на Ізяславщині в рамках обл. літ. туру «Герась Соколенко: поет невідомої долі», організ. Хмельниц. ОУНБ]. Зоря Надгориння. 2025. 5 черв. (№ 15). С. 2.

4. Гайдащук Т. Герась Соколенко – поет невідомої долі : [про літ.-мист. студію «Ми поети з далеких провінцій, над знаменами сонце несем» в Ізяслав. історико-краєзн. музеї у рамках обл. літ. туру «Герась Соколенко: поет невідомої долі», організ. Хмельниц. ОУНБ]. Зоря Надгориння. 2025. 6-13 берез. (№ 8-9). С. 2.

5. Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник. Київ : Знання, 2007. 502 с. (Вища освіта ХХІ століття).

6. Радецька А. Витоками Федунцевої долі : [відбулася мандрівка в рамках обл. туру «Я жив, творив, спокутував, кохав...!» до 80-річчя з дня народж. М. Федунця, організатором якої була Хмельниц. ОУНБ]. Слово Просвіти. 2024. № 19. С. 7 : фот.

7. Філіппенко З., Радецька А. Творча діада. Слово Просвіти. 2024. 10-16 жовт. (№ 40). С. 12.